

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Katedra teorie kultury

(Kulturologie)

Zuzana Raušová

**Evoluce myšlenky trvale udržitelného rozvoje ve
společenských vědách**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

PhDr. Miloslav Lapka, CSc.

Praha 2009

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze, 10. ledna 2009

Zuzana Raušová

.....

Poděkování:

Ráda bych poděkovala PhDr. Miloslavu Lapkovi, CSc. za odborné vedení své práce a za velmi ochotný přístup při spolupráci.

Zuzana Raušová

Úvod	6
1. KAPITOLA: VÝVOJ MODERNÍHO PŘÍSTUPU K PŘÍRODĚ	8
Osvícenství jako zdroj uvažování o postavení člověka v přírodě a povaze lidské svobody.....	8
18. století, počátek víry v nekonečný pokrok	10
Střed světa: Člověk, pán bezedné přírody	11
Descartesův svět: Bez člověka není smyslu	12
Komenský: Svět osmyslněný Bohem.....	14
Kant: Hmota si úctu nezaslouží	16
2. KAPITOLA: MODERNA – RACIONALIZACE VÝROBY I SPOLEČNOSTI...	18
SOCIOLOGICKÁ REFLEXE PŘECHODU K MODERNĚ	19
Auguste Comte, stvořitel pozitivizmu a vědy o moderní společnosti.....	19
Marxova materialistická teorie	22
Weber – víra v racionální společnost.....	23
Durkeim – změna jako důsledek dělby práce	25
3. KAPITOLA: 20. STOLETÍ - KONEC OPTIMISMU	28
FILOZOFICKÁ REFLEXE KRIZE	29
Fenomenologie jako výzva k životu v odpovědnosti	29
Jonasova teorie odpovědnosti	33
SOCIOLOGICKÁ REFLEXE KRIZE	34
Cattonova radikální vize	36
Tofflerova vlnová teorie	38
EKOLOGICKO-ETICKÁ REFLEXE KRIZE (od hodnot antropocentrismu k nalezení ekocentrismu)	40
Zdroje kořistnického antropocentrismu	40
Zdroje morálního antropocentrismu	42
Člověka střídá život, resp. celek Země	43

4. KAPITOLA: USTAVOVÁNÍ KONCEPTU TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	46
Římský klub.....	46
Konference v Riu – ustavení „široké definice trvalé udržitelnosti“	51
Kjótský mezník	53
Johannesburg – revize Agendy 21 a implementace konceptu trvalé udržitelnosti	55
TROJÍ ROZMĚR TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	57
SILNÁ A SLABÁ UDRŽITELNOST	62
5. KAPITOLA: TRVALÁ UDRŽITELNOST A ENVIRONMENTÁLNÍ HODNOTY	64
Deklarace tisíciletí, konkrétní výčet kýžených hodnot	67
Charta Země jako ztělesněné principy koncepce trvale udržitelného rozvoje .	68
Velký přechod k růžovému životu po roce 2050	69
Konzumerismus – jeden z úhlavních nepřátel trvalé udržitelnosti	71
Svět a globalizace	73
Lidský smysl globalizace.....	77
Závěrem	79
POUŽITÁ LITERATURA:	81

Úvod

Myšlenka trvalé udržitelnosti, ač nevysloveně, figurovala v pozadí života lidských společností odnepaměti. Člověk vždy nějak „instinktivně“ tušil, že je podřízen něčemu vyššímu, a pokud si tuto sílu znepřátelí, nebude se mu dařit. To si také mnohokrát na vlastní kůži vyzkoušel - příkladem za všechny může být vysídlování měst starých Mayů, kteří v důsledku přelidnění doslova zdevastovali celé rozsáhlé lokality.

Lze však tvrdit, že člověk si po tisíciletí snažil přírodní síly spíše předcházet a po staletí byl pokorný před Bohem, který mu zajišťoval úrodu. Člověk v úzkém kontaktu s přírodou povětšinou dokázal naslouchat jejím cyklům - ostatně jinak by ani nepřežil - a těžit z ní jen tolik, aby se s tím (téměř vždy) dokázala vyrovnat.

Zásadní změna přichází s osvícenstvím. Člověk se přestává kořit vyšší autoritě a moc nad světem vkládá do svých rukou. Lidský rozum, který představuje nový objekt téměř nábožného uctívání, ošálila vize nikdy nekončícího pokroku. V prvopočátcích má materiální rozvoj ještě sledovat vývoj duchovní, časem je myšlenka pokroku spojována již jen s představou technického zdokonalování. To má přinést blahobyť všem lidem bez rozdílu, alespoň pokud přemýšlíme o euroamerické civilizaci. Štěstí je ztotožněno s naplněním materiálních potřeb a jejich neustálým navyšováním.

Dlouho panuje iluze, že této podobě pokroku nestojí nic v cestě. Příroda poslušně poskytovala statky a výrazněji se proti lidským zásahům nevzpouzela. Společenští vědci ji mohli až na výjimky slepě oslavovat.

Ve dvacátém století však přichází nemilé probuzení. Ukazuje se, že lidstvo je již tak početné a náročné, že mu povrch zemský přestává stačit. Pokrok naráží na strop a člověka, respektive jeho podmínky k životu, začíná omezovat jeho vlastní náročnost. Začíná se proto hledat nový recept či filosofie, která by zaštiťovala lidské pobývání na světě a současně vyřešila narůstající konflikt mezi neustálým hospodářským růstem a limity prostředí.

Zhruba od 70. let 20. století se za tuto vůdčí strategii začíná považovat koncept trvalé udržitelnosti.

1. KAPITOLA: VÝVOJ MODERNÍHO PŘÍSTUPU K PŘÍRODĚ

Osvícenství jako zdroj uvažování o postavení člověka v přírodě a povaze lidské svobody

Moderní koncept svobody se zformoval během revolučního 18. století, století, které znamenalo v dějinách lidstva zásadní obrat. Ve všeobecnosti lze říci, že *religiozitu* středověkého člověka vystřídala *racionalita*. Namísto víry v boha se úběžníkem lidského života stává *víra v rozum, vědu*. Tak jako bůh představoval „klidný přístav jistoty“, dával vysvětlení a držel vládu nad řádem veškerého jsoucího světa, stejná pravomoc od dob osvícenství patří rozumovým schopnostem člověka. Věda se stává všemohoucí silou, která vládne lidskému i přírodnímu světu. Moc a autoritu vkládá člověk do vlastních rukou, účty hodlá skládat již jen sobě. Člověk stanul na vrcholu pyramidy světa a v jeho rozumnosti se mu má dostat absolutní svobody.

Historikové datují počátek osvícenství nejčastěji do roku 1648, kdy v Evropě končí třicetiletá válka. Svého vrcholu však epocha dochází teprve ve století osmnáctém, jemuž se přezdívá století rozumu či filozofické století. Ve společnosti znamenalo počátek odpoutávání se od principů dosavadního stavovství, odklon od absolutní důvěry v Boha a tradičních představ o hierarchii společnosti. *Hodnoty tradice a prožitku jsou potlačeny* a na přední místo se staví pojmy jako jsou rozum, vzdělanost či člověk.

Velký průlom na poli vědy znamenal vydání **Encyklopedie**, aneb Racionálního slovníku věd, umění a řemesel v letech 1751 až 1772. Dílo nevídaného rozsahu vytvořili francouzští učenci, tzv. encyklopedisté, pod vedením filozofa Denise Diderota a matematika Jeana le Rond d'Alemberta. Povaha vědění je podle encyklopedistů kumulativní. „Rozsáhlý okrsek věd si představují jako široké pole, na němž jsou rozseta místa temná i místa světelná. Cílem našeho usilování musí být buď posunutí hranic osvětlených míst, anebo zvýšení počtu světelných center na poli,“ uvádí „osvícenec tělem i duší“ Diderot.¹

Dalším znakem typickým pro encyklopedisty byl důraz na fakticitu vědění a odmítnutí metafyziky. „Pravým filozofickým bohatstvím jsou fakty, ať už jakékoli povahy.“² Věda pomocí faktického vědění má pomoci člověku ulehčit jeho úděl. Již Diderot pak dává ve svém myšlení důraz na aplikovanost vědy a její propojení s technikou, které se plně realizuje až o staletí později. „Domnívám se, že jedni mají mnoho nástrojů a málo idejí, druzí mnoho idejí a žádné nástroje. Pravdě by bylo ku prospěchu, kdyby se ti, kdo uvažují konečně ráčili sdružit s těmi, kdo se hýbou, aby se spekulativní člověk nemusel rozhýbávat a člověk pracující rukama získal pro své nespočetné pohyby určitý cíl, aby se úsilí nás všech sjednotilo a společně zaměřilo k překonání odporu přírody.“³

---

¹ Diderot, D.: Výbor z díla. Praha, Svoboda 1990, s. 66

² Tamtéž, s. 67

³ Tamtéž, s. 178

Encyklopedie jako ztělesnění osvícenských snah si kladla nemalý úkol, a sice pokrýt ve své době veškeré lidské znalosti a dovednosti.

18. století, počátek víry v nekonečný pokrok

Touha po univerzalitě byla pro myšlenkové klima 18. století stejně typická jako zjevení se *ideje pokroku*. Osvícenství, které se nejvíce zabydlelo na území Anglie a Francie, je laděním zřejmě nejoptimističtějším obdobím v lidských dějinách. Lidský intelekt má díky své vynalézavosti vyřešit každou nesnáz a zejména se má stát nositelem nadšené *víry v pokrok*, která bude provázet celou epochu moderny až do poloviny dvacátého století.

Osvícenským teoretikem myšlenky pokroku se stal encyklopedista **Jean Antonine de Condorcet**. Dějiny uchopuje jako vývoj od barbarství k vědě, přičemž jako členicí kritérium zde funguje růst poznání a osvěty, technické vynálezy a proměny institucí. Lidství podle Condorceta disponuje schopností neomezeného zdokonalování; cílem se má stát naprostá nezávislost občana na jakékoli autoritě mimo autority rozumu.¹ S myšlenkou pokroku pracují také další z encyklopedistů, Montesquieu ho přijímá coby jakousi morální povinnost jedince upozadit vlastní zájmy ve prospěch zájmů obecních; Turgot povyšuje teorii společenského pokroku již na vlastní smysl dějin.

Myšlenka pokroku, jejíž zhoubnost odhalí teprve čas, nenabude v 18. století ještě své krajně ideologické podoby, připraví však pro její „kariéerní vzestup“ živnou půdu. Již

---

¹ Ševčík, O.: *Architektura, historie, umění*. Praha, Grada Publishing 2002, s. 263

od dob osvícenství se nicméně vžívá představa, že vše, co teprve přijde, bude nějak lepší; lidstvo ruku v ruce s všemocnou vědou kráčí vstříc lepším zítřkům, věří osvícenci. Člověk jako jediná bytost disponující rozumem se má dle projektu moderny založeném v osvícenství napříště stát vládcem světa lidského i přírodního. Příroda má pak posloužit jako zdroj pro realizaci tohoto vědeckého pokroku v zájmu lidí.

Střed světa: Člověk, pán bezedné přírody

Z pokrokářství vyplývá také nový přístup v pojmání svobody, který osvícenství zakládá, a sice *svoboda jako atribut lidství* odrážející se v ideálu *občanských svobod* zavedených Velkou francouzskou revolucí - volnost, rovnost, bratrství. Druhý pohled, který moderna ve svém zárodečném stádiu člověku (alespoň tomu, který žije v tzv. kultuře Západu - nazýváno dnešní terminologií) na svobodu nabízí, je perspektiva *neomezeného a svrchovaného vládnutí nad přírodou*. To jediné, co má jedince ve společnosti osvícenců „stmelovat, není ochrana přirozeného života, ale ochrana práva na svobodné uplatnění svrchovanosti nad přírodou a proti ní.“¹

Pokrokový člověk v neustálém procesu sebezdokonalování povyšuje i v technice, díky níž precizuje své postupy k ovládnutí světa. Manipulativní přístup k přírodě se neproblematizuje - příroda je pokládána za nevyčerpatelný zdroj surovin; v rámci osvícenského zvědečtění filosofického diskurzu se z ní stává neživý předmět, který lze zkoumat a

---

¹ Ševčík, O.: *Architektura, historie, umění*. Praha, Grada Publishing 2002, s. 263

těžit, smysl či účel mu však dodává jen myslící bytost v podobě svého zájmu.

Descartesův svět: Bez člověka není smyslu

Antropocentrický přístup, který staví na představě, že člověk je jediným zdrojem hodnoty a smyslu, navazuje již na myšlenkové klima vládnoucí sedmnáctému století a zejména na odkaz **Reného Descarta**.

Právě on zakládá pro novověk typický dualismus hmoty a ducha. Descartes vyjímá člověka ze zbytku světa jako věc ryze myslící (*res cogitans*), která zakládá svou existenci v pochybování, myšlení. Z jeho učení doslova vyplývá, že pokud přestanu pochybovat, tedy myslet, přestanu i být, a takto je neoddiskutovatelné, že jsem skutečná a pravdivá „věc myslící“¹. To jediné je ode mě zcela neodlučitelné. Lidská mysl je pak vybavena matematickou racionalitou a prostoupena logickou nutností. Takto má jako jediná předpoklady ke zkoumání všech ostatních tělesných věcí (*res extenza*). Descartes hovoří o „prohlížení si myslí“ jako schopnosti souzení.² Mou přirozenost mi pak vtisknul Bůh, který pro Descarta na rozdíl od osvícenců ještě bezpochybně reálně existuje. Boha popisuje jako absolutně dokonalého a reálného. Já na něm plně závisím – on je mým původcem i uchovatelem. Bůh je jediná substance, která existuje bez příčiny, sama o sobě. Descartes pak rozhodně ustavuje: duše a tělo jsou sice k sobě těsně přimknuté, ale jsou každá

---

¹ Descartes, R.: *Meditace o první filosofii*. Praha, Oikoymenh 2001, s. 41

² Tamtéž

jiné povahy. Tělo je věcí rozlehlou a ke své existenci ho nepotřebuji.

Pro Descarta tak byly řády tělesný (prostorový) a duchovní (bytí) zcela oddělené, nicméně byly rovnoprávné. Vědám nepříslušelo zabývat se smyslem či hodnotou, duchu zase vědou. Za to, že na trůn byla později posazena objektivní skutečnost a z oblasti ducha se stala pouze jakási hříčka subjektivity „vděčíme“ až Descartovým dědicům.¹ A tak ať už to tak sám autor zamýšlel, či nikoli, výsledkem dualismu hmoty a ducha, je redukce lidského rozumu na čistě matematickou kalkulační schopnost. Materiální věci potažmo celá příroda se nově jeví jako čistě hmotná a příčinně uspořádaná, a takto je „předhozena“ matematicko-mechanické přírodovědě v galileovském a newtonovském smyslu. Z pojmů hodnota a smysl se stávají „subjektivní“ pojmy vázané na preference určitých jedinců, v mimolidském světě pro ně není místo.² Z přírody i zvířat se pod vlivem karteziánství stávají dobře promazané stroje poskládané na principu kauzality. Ze smyslu, hodnoty a citu se stávají čistě subjektivní kategorie, které vyjadřují lidský zájem o tu kterou záležitost, pro objektivní skutečnost však nemající žádný význam. Řečeno s Erazimem Kohákem: někdo rád piknik, jiný pogrom. Proti gustu žádnéj dišputát.³

---

¹ Stejně tak pojmy subjekt-objekt René Descartes ještě nepoužíval.

² Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 72

³ Kohák, E.: Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2004, s. 63

Komenský: Svět osmyslněný Bohem

V 17. století nicméně vznikl vedle Descartova ještě jiný velký koncept. Jeho autorem je **Jan Amos Komenský** a s Descartovým pojetím silně polemizuje. Comeniův nárok je také univerzalistický, leč ve zcela jiném smyslu. Jeho pansofický systém překonává rozpolcenost Descartova dualistického světa; Komenského svět stojí na principu všeobecného paralelismu a *panharmonie*. „Základem vytváření i poznávání všech věcí je harmonie,“ říká Komenský.¹ Hledal jednotu v mnohosti a volal po míru politickém, zbraní i harmonii ducha. Komenský současně anticipoval myšlenku vytvoření Organizace spojených národů, hlásal všeobecný mír, přátelství a spolupráce mezi národy, k nimž má napomáhat tzv. parlament světa. Zvláště slavný je jeho výrok, kterým prorokoval globalizační ideje: „Všichni na jednom jevišti velikého světa stojíme, a cokoliv se tu koná, všech se týče.“

Nejzásadnějším filozofickým dílem, do kterého Comenius vtělil své myšlenky, je *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Komenský v tlustospise nesleduje žádný menší cíl, než reformovat soudobý svět i člověka na podkladě vševědy a vševýchovy. Komenského *všenáprava* se pokouší o syntézu soudobého racionalismu a empirismu. Poznání je podle něj dáno třemi principy: smysly, rozumem a vírou. Rozum má korigovat smyslové poznání, víra poznání rozumové. Rozum je pak především smysluplnost božího stvoření a lidská schopnost toto předivo odhalovat. Člověk je dále nedílnou součástí přírody, přičemž stojí na vrcholu jejího rozvoje.

---

¹ Tretera, I.: *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha a Litomyšl, Paseka 2002, s. 332

Od ostatních živočichů se však neliší rozumem, nýbrž svobodnou vůlí. Komenský svobodu chápe jako nejvyšší lidskou hodnotu, kterou je třeba vymanit z nadvlády všech dogmat a kultů. Vyslovuje se proti útisku náboženského přesvědčení; svobodu posléze charakterizuje jako právo lidské přirozenosti.

Komenský byl velký ideový odpůrce Descartova dualistického učení a můžeme ho tak považovat za prvního kritika principů novověkého přístupu k realitě vůbec. Komenský realitu vysvětluje pomocí triád. Základní trojicí je pro něj jedno-pravdivé-dobré. Svět tak podle něj *není prostý hodnoty* - hodnota, smysl a mravní řád jsou stejně tak součástí skutečnosti jako prostorovost a kauzalita¹. V Komenského světě protkaném hodnotou tak není propast mezi rozumem a cítěním. *Smysl, jako hodnotové vztahy dobrého a zlého, prostupuje vším* a takto není mezi člověkem a přírodou žádný rozpor ani propast.²

Ke smůle lidstva převládá Descartův model. Má totiž zjevnou výhodu: skutečnost prostá hodnoty je skutečností, kterou můžeme vykořisťovat a pustošit bez zábran.³ Nutno přiznat, že ve své době Descartes zvítězit musel. Lidstvo se nacházelo ve fázi „dospívání“ a jeho emancipaci byla kategorie Boha či podléhání přírodním silám již spíše přítěží. I když dnes dochází pojetí člověka, u nějž vztahování k celku světa vyplývá z přirozené harmonie rozumu

---

¹ Kohák, E.: Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2004, s. 78

² Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 72

³ Kohák, E.: Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2004, s. 79

a citu, jisté renesance, na plné rozvinutí Comenioových myšlenek jako by se stále ještě čekalo.

Karteziánské premisy tedy od novověku umožnily vnímat představu, že pokácet les a zpeněžit ho je rozumné, les milovat a chránit v souladu s komeňánstvím je projevem individuálního sentimentu. Právě zde leží základy pro *kořistnický přístup* ke světu jevícímu se jako surovina, již je člověk ze svého nadřazeného postavení schopen a oprávněn ovládat kalkulem.¹ Vědění a rozum začínají představovat moc, moc nad světem.^{2, 3}

Kant: Hmota si úctu nezaslouží

Antropocentrický přístup prohloubily v osmnáctém století myšlenky jiného velkého filozofa, **Immanuela Kanta**.

---

¹ Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 73

² Autorem myšlenky, podle které vědění představuje moc, byl již v 16. století anglický empirista Francis Bacon. Slavnou větu „Scientia est potentia“ pronesl roku 1597 a anticipoval tak osvícenskou myšlenku opanování přírody člověkem. Baconovi nešlo totiž o moc politickou, nýbrž o moc nad přírodou, o její opanování pomocí lidských vynálezů. Ztracený ráj bude obnoven tím, že se v přírodě obnoví kralování člověka. Tohoto panství může podle Bacona člověk dosáhnout pouze tím, že poznáme její zákonitosti. „Nad přírodou lze zvítězit leda tak, že ji posloucháme,“ hlásá ještě Bacon. (Tretera, I.: Nástin dějin evropského myšlení. Praha a Litomyšl, Paseka 2002, s. 264, 265)

³ Je už osudem velkých mozků, že ne vždy jsou jejich myšlenky zcela pochopeny, či věrně interpretovány. Erazim Kohák ve svém článku Hovory se stromem, který vyšel ve Filosofickém časopise č. 6 v roce 1991, poznamenává: "V ekologických kruzích se stalo zvykem označovat antropocentrické pojetí člověka a světa jako karteziánské, s odvoláním na Descartovo rozpolčení skutečnosti na res cogitans a res extensa. Jak poukazuje Jan Patočka ve studii Karteziánství a fenomenologie, není toto označení zcela přesné. Novověké pojetí člověka jako pána nesmyslného světa sice buduje na Descartovi, zdaleka však není věrným rozvinutím jeho vlastních textů. S obdobnou výkladovou volností bychom mohli označit pojetí, které dnes předkládá biocentricky zaměřená morální ekologie, jako pojetí komeňánské. Jistě soudobý biocentrismus v žádném případě nevznikl ze studia Comeniova díla, stejně jako technokraté nečtou Descarta. Avšak na přelomu věků, v polovině 17. století, nabídli dva velikáni tehdejší doby, Cartezius a Comenius zcela odlišné představy o tom, jak dál. Jedna stromy oslovuje, obcuje s nimi jako s bytostmi hodnými úcty v harmonii řádu, druhá je využívá jako surovinu."

Jeho osvícenské dílo operuje s karteziánskými pojmy - člověk podle Kanta přesahuje svou tělesnost, která je svým charakterem *res extensa*, rozumem, ve kterém nachází základ větší svobody. Lidská velikost spočívá v tom, že máme možnost dobrovolně jednat podle morálního zákona, neboť jsme ho jako jediní sto pochopit. Takto jsme také jediní, kdo je hoden úcty, narozdíl od materiálních věcí.

Kantovo a Descartovo dědictví zakládá to, co je později označeno jako „*panský postoj*“ vůči přírodě. Veškerý mimolidský svět je surovinou prostou smyslu i hodnoty, velikost člověka závisí v tom, že je schopen se z této nesmyslné nutnosti vymanit a podmanit smyslu-zbavenou přírodu vládě rozumu. Vžívá se dobytelská představa, že člověk je autenticky člověkem, pokud vládne. Novověká morálka upozaduje hodnoty soucitu, ohleduplnosti či laskavosti ve prospěch síly, hrdosti a velikosti.¹ Koncept svobody založený v osvícenství se tak opírá o představu, že člověk ze své povahy rozumné bytosti má *apriorní nadřazenost* vůči zbytku světa. Ten mu podléhá, náleží, člověk je pověřen dělat s ním, co uzná za vhodné. Dokonce tuto svou svobodu musí využívat, chce-li uplatňovat své pravé lidství.²

---

¹ Kohák, E.: *Zelená svatozář*. Praha, Slon 1998, s. 74

² Hovořím zde o paradigmatu, které formovalo pojem svobody zhruba do poloviny 20. století a které z velké části stojí za příčinami globální ekologické krize. Je třeba připomenout, že jak v dobách osvícenství, tak v dalších staletích se hlasitě ozývaly i názory, které opanování přírody odmítaly, či ho problematizovaly. Zmínila jsem již Komenského koncept. Skeptičnost vůči optimismu založenému na víře v rozum však našla svůj výraz také paradoxně v jednom ze symbolů osvícenství a novověku vůbec – filozofii Jeana Jacquese Rousseaua. Ten prozíravě poukazuje na skrytá nebezpečí číhající v přemíře důvěry v pokrok. Rousseau se jako první táže po jeho ceně a naznačuje, že lidské dílo by se oproti původním záměrům mohlo jednou obrátit proti nám. Stejně kritizuje vyjímání člověka z přírody, která pro Rousseaua symbolizuje harmonii. Souladu, nikoli hierarchizovanému vztahu, by měl člověk vůči přírodě dojít, tvrdí filozof. Potřebu harmonie staví Rousseau v kontrastu k vědeckému nadšení doby nad lidskou potřebu nadvlády a panování.

2. KAPITOLA: MODERNA – RACIONALIZACE VÝROBY I SPOLEČNOSTI

Osvícenství zakládá to, čemu dnes říkáme *moderna*. Hovoříme-li o modernizačním procesu, tedy zcela nové orientaci v myšlení, technice i v sociálním životě, máme na mysli změny ovlivňující euroamerickou kulturu. Pro modernu je typické přesídlování obyvatelstva do měst, s čímž se pojí potřeba adaptace na velkoměstské formy života. Roste význam průmyslu, racionalizuje se výroba a vzniká dělba práce. Tyto procesy jsou podporovány prudkým rozvojem vědy a techniky. Při zavádění strojů do výroby a ve výrobě samotné se stále více uplatňují účelově racionální postupy, které se prosazují i v mnoha vědních disciplínách a podmaňují si i do té doby mimoracionální složky života každého jednotlivce. Tradiční autorita feudálů a církve již nestačí reagovat na nastalé změny a pozbývá tak schopnost legitimizace své moci. Náboženská dogmata jsou nahrazena vysoce racionálními postupy a ideologiemi, v jejichž základě leží již popisovaná optimistická víra v pokrok.¹

---

¹ Někdy se hovoří o tom, že osvícenství sesadilo z trůnu náboženství a dosadilo za něj rozum. Na to, že to není zcela přesné poukazuje například i český sociolog Jan Keller, když tvrdí, že osvícenství nahrazuje víru v Boha vírou v pokrok. „Víru ve spasení nahradila u osvícenců víra v nekonečné možnosti zdokonalování člověka a celé lidské společnosti.“ (Keller, J.: Dějiny klasické sociologie. Praha, Sociologické nakladatelství 2005)

SOCIOLOGICKÁ REFLEXE PŘECHODU K MODERNĚ

Auguste Comte, stvořitel pozitivizmu a vědy o moderní společnosti

V první polovině 19. století vzniká v reakci na tyto hluboké strukturální změny ve společnosti věda o moderní společnosti - **sociologie**. Její zakladatel, francouzský filozof Auguste Comte je současně jedním z tvůrců filozofického směru, jež navazuje na odkaz osvícenství a který významně ovlivnil duch moderny - **pozitivizmu**. Comte se snaží přestavět společný základ soudobé civilizace, jež stála na teologii, na podkladě nové podoby filozofie. Ta v jeho podání není již „mudrováním o podstatách (subjectum), nýbrž činí cosi podobného, co vědy ostatní (pozorující každá svůj výsek skutečnosti s chladným odstupem pozorovatele), jenže jejím tématem jsou vědy samy: zabývá se klasifikací věd a je encyklopedií pozitivního vědění současnosti.“¹

Základním principem Comtova pozitivizmu je východisko v podobě věcí daných, neboli jednoznačných faktů. Podle Comta je zapotřebí odmítat jako zbytečné všechny otázky, které tuto pozitivitu překračují. Za základní pozitivní skutečnost považuje Comte jev.

Comte se proslavil současně jako zakladatel **sociologie**. Také tu se pokusil vystavět na podkladě pozitivistických metod. Sociologie, či sociální fyzika, jak ji Comte nazýval, měla nejprve poznat vnitřní zákonitosti společnosti a s jejich pomocí společnost řídit. Comtovu ambici vystavět sociologii

---

¹ Palouš, R.: Světověk. Praha, Vyšehrad 1990, s. 47

po vzoru přírodní vědy dokládá také jeho dělení na *společenskou statiku* (jejím jádrem je uvažování o institucích, které zajišťují rovnováhu společnosti - náboženství, rodina a stát) a *společenská dynamiku* (tu představuje Comtova nauka o pokroku, jejímž jádrem je zákon tří stádií - viz další výklad). V sociologii, stejně jako v ostatních exaktních vědách, lze současně identifikovat jakousi základní jednotku skutečnosti, tedy *sociální jev*. Ten vykazuje stejné vlastnosti jako věc, tedy lze se s ním jako s věcí objektivně zacházet.¹

Pozitivizmus tedy omezuje filozofii a vědu na říši jevů. Smyslem poznání zákonitostí je podle něj předvídat jevy budoucí a podle nich se pak řídit. „Vědět, abychom mohli předvídat“- takový je podle Comta cíl každé vědy. V Comtově koncepci je zcela zbytečné tázat se na podstatu faktu či jeho skutečnou příčinu. Fakta můžeme pouze přijímat a zkoumat jejich vztahy k jiným, obdobně daným faktům.

V podobném duchu se nese Comtův **lineární zákon tří stádií**. Vývoj myšlení jak v jednotlivci, tak v rámci celého lidstva podle něj nutně prochází třemi etapami: teologickou, metafyzickou a vědeckou (pozitivní). První dvě stádia jsou typická pro nižší stupeň civilizace, kdy člověk věří v možnost absolutního poznání a své úsilí zaměřuje právě na toto poznání. Člověk v nich podle Comta závažně chybí, neboť se snaží pochopit a nalézt podstatu skutečnosti. V pozitivním stádiu na tuto snahu rezignuje, člověk už

---

¹ Comtovo pojetí sociologie jako společenské fyziky bylo záhy podrobena kritice. Schopnost sociologie fungovat jako stabilizátor společenského řádu na základě poznání zákonů fungování společnosti byla v dílech jeho nástupců zpochybněna. Mimo jiné i proto, že mnozí sociologové vůbec nesouhlasili s myšlenkou, že takové zákony existují.

nehledá podstatu jevů, nýbrž chce pozorováním a vlastním rozumem poznávat exaktní souvislosti a trvalé vztahy mezi fakty. Zříká se tak touhy po odhalení prvotních příčin a vlastním rozumem se snaží o poznání faktů a jejich zákonitostí.

V rovině pojetí dějin a jejich periodizací ve smyslu zdokonalování člověka, který překonává staré předsudky, navazuje Comte již na zmíněného encyklopedistu markýze **de Condorceta**. Jeho optimismus promítaný do budoucnosti pramení z rozvoje vědy a zdokonalení člověka při ovládnutí a podmanění si přírody.¹ Pokrok vědy a techniky u Condorceta automaticky souvisí s pokrokem mravním. Přesnější znalosti společenských zákonitostí lidem podle něho umožní zlepšit instituce a zákony, a tak se vyhnout neřesti a zločinnosti.² „Schopnost člověka zdokonalovat se je vskutku neomezená,“ myslí si odvážně Condorcet.

Víra v pokrok, základní kámen moderny, se s odstupem jeví jako sekularizovaná *náboženská idea ráje*, v protikladu k náboženství však ráje dosažitelného již na „tomto světě.“ Pokrok tak vědomě neguje vše staré a představuje odklon od tradičního chápání času jako přírodních cyklů.³

Sociologie se následně stala obzvláště ostrážitým pozorovatelem přeměn, které se v posledních zhruba

---

¹ Condorcet, J. A. de: Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha. Praha, Academia 1968, s. 174

² Tamtéž, s. 178

³ Proměnami v chápání času a dějin se ve svém díle zabýval rumunský filozof 20. století Mircea Eliade. Moderního člověka charakterizuje jako plného strachu z nezvratitelnosti dějin, oproti tomu člověk tradiční nachází bezpečný přístav v rituálním opakování. V rámci cyklického plynutí času se nelze ničemu vyhnout, nic však také není definitivní.

150 letech v západní společnosti odehrály. Klasikové rané sociologie oslavují výdobytky modernizačního procesu, které podle nich přichystaly všelék na neduhy tehdejšího světa jako byly chudoba či nemoci. Komplexní organizace mající za úkol demokraticky zpřístupnit statky do té doby dosažitelné jen horní společenské vrstvě se u raných sociologů těší velké důvěře.

Marxova materialistická teorie

Dalším velkým myslitelem, který uvažoval o proměnách, které s sebou nese moderní společnost v 19. století, byl **Karl Heinrich Marx**. Tak jako Comte i on sdílel představu stadiálního charakteru vývoje společnosti; jeho myšlení je pak silně spjato s ideou *pokroku* v lidských dějinách, které jsou podle něho založeny materialisticky. Takto podle Marxe stačí poznat zákonitosti, které hmotu (člověka i přírodu) prostupují, abychom mohli předvídat další vývoj a přizpůsobit mu své jednání. Hlavní zdroje společenské změny podle marxismu netkví v povaze myšlenek a hodnot, které členové společnosti vyznávají, nýbrž v ekonomických podmínkách.¹ Samotnou hnací silou historického vývoje jsou konflikty mezi společenskými třídami. Tak byl ve středověku konflikt mezi buržoazií a šlechtou nahrazen moderním konfliktem proletariátu a buržoazie, která v kapitalismu drží nadvládu nad výrobními prostředky. Podle Marxe je jediným a nevyhnutelným rozuzlením tohoto věčného konfliktu beztřídní, komunistická společnost, která nastane revolucí utlačovaných vrstev. Jejím hlavním pilířem má být zrušení soukromého vlastnictví, které stojí v pozadí znesváření

---

¹ Giddens, A.: Sociologie. Praha, Argo 1999, s. 24

společenských tříd. Společnost socialismu představuje pro Marxe vrchol vývoje v duchu Hegelovy dialektiky¹, přičemž Marx zastával koncepci tří období: prvobytně pospolné společnosti, třídní společnosti a beztřídní, komunistické společnosti. Rovný přístup ke zdrojům materiálního blahobytu představuje v Marxově představě základní předpoklad spokojené a spravedlivé společnosti coby vrcholného stádia evolučního pokroku ve vývoji lidské společnosti.

Weber – víra v racionální společnost

Jedním z prvních kritiků Marxova ekonomického determinismu byl jiný velký sociolog **Max Weber**. Ve svém díle zdůrazňoval roli mimoekonomických faktorů, jež se významně uplatnily při utváření moderní společnosti. Ve svém nejvlivnějším díle *Protestantská etika a duch kapitalismu* poukázal na vliv hodnot, které upřednostňoval protestantismus, a zvláště jeho puritánská podoba, jako byly individualismus, usilovná práce, racionální jednání a zejména pak princip odložené spotřeby.² Právě tyto hodnotové orientace podle Webera připravily podhoubí

---

¹ Hegel nahlížel vývoj jako stálý konflikt tezí a antitezí, které ústí v syntézu, jež vývoj posouvá o krok dále

² Weber ve svém díle popisuje ideologii přísných protestantských směrů, podle které je člověk povinen zvětšovat svůj kapitál pouze pro zisk sám, aniž by pak vydělané prostředky vydával na uspokojení svých životních potřeb. Takováto touha po zisku je svého druhu askeze - jedinou odměnou je iracionální pocit "naplněného povolání". Touha protestantských, zejména kalvínských podnikatelů dosáhnout hmotného úspěchu, která napomohla hospodářskému rozmachu západní civilizace, byla přitom původně motivována záměrem sloužit Bohu. V kalvínském pojetí byl totiž úspěch na tomto světě považován za projev Boží přízně.

Protestantská etika tak zbavila hromadění peněz středověké stigmatizace a omezením spotřeby podporovala systematickou kumulaci kapitálu. A tak podle Webera sloužila jako motivační základna rodícího se kapitalismu.

pro příchod kapitalismu. Kulturní změna, která se s přechodem ke kapitalismu odehrála, s sebou podle Webera přinesla současně nový trend ve vývoji západní společnosti v podobě *racionalizace*. Weber tímto termínem označuje rozvoj vědy, moderní techniky a byrokracie, neboli snahu o co nejefektivnější organizaci sociálního a ekonomického života založenou na technických znalostech.¹ Ačkoli Weber na proces racionalizace velmi sází v nejružnějších oblastech života evropské společnosti, nepropadá tak jako Marx evolučnímu optimismu. Byrokracii, neboli vládu úředníků, na jednu stranu oslavuje jako nejvýkonnější způsob organizace a její expanzi ve společnosti vidí jako nevyhnutelná a žádoucí, na druhou stranu již na počátku dvacátého století poukazyval na nebezpečí hypertrofie byrokratických struktur. V jejím důsledku by neosobní moderní organizace mohly převzít značnou část moci nad společností a ohrozit tak samotné ideály demokracie a humanity, anticipoval Weber.^{2, 3}

---

¹ Giddens, A.: Sociologie. Praha, Argo 1999, s. 26

² Keller, J.: Úvod do sociologie. Praha, SLON 1999, s. 201

³ U Maxe Webera lze nalézt dvojí diagnózu moderní doby. Ztracenou jednotu už nelze obnovit a člověk je v moderní společnosti odsouzen k tomu, aby sám na sobě testoval, kolik vnitřního napětí, konfliktů a nerozhodností unese. Na druhé straně je ovšem prostor, který se otevřel pro volbu jednotlivce, neustále ohrožován tím, že proces racionalizace formuje lidskou bytost podle rozměrů a požadavků ekonomických a správních organizací. Tuto rostoucí uniformizaci, disciplinizaci a standardizaci systém zdůvodňuje potřebou hladkého fungování společnosti. V důsledku toho většina lidí nedorostla svobodě, která se před nimi otevřela po pádu náboženství, a tito lidé se z pohodlnosti stávají otroky ekonomického řádu a byrokratického systému. Jedni si své nové poddanství zpřijemňují honbou za zážitky, jiní se snaží vrátit zpět a schovat se „pod šosy“ starých církví. (Keller, J. : Teorie modernizace. Praha, SLON 2007, s. 90-91)

Durkeim – změna jako důsledek dělby práce

Ze zakladatelů sociologie, již reflektovali modernitu zvláště citlivě, uvedu ještě Weberova současníka, francouzského vědce **Émila Durkheima**. Po Comtově vzoru se pokusil vystavět sociologii jako exaktní vědu zkoumající sociální fakta jako aspekty, které zásadním způsobem ovlivňují jednání jednotlivců. Mezi takové patřily například ekonomické faktory či vliv náboženství. Základním pojítkem členů lidské společnosti nicméně představují pro Durkheima sdílené hodnoty a zvyky. Hnací silou společenské změny je podle něj rozvoj dělby práce v širším slova smyslu. Na výklad dění ve společnosti Durkheim nápaditě aplikuje darwinovskou teorii. Podle té se konkurence mezi dvěma organizmy zesiluje čím jsou si organizmy podobnější a naopak – sledují-li různé cíle, třecí plochy se snižují.¹ Tak lidé stejných profesí si na jednom místě budou nutně překážet a existovat jeden druhému na úkor. V takovém případě vzniká podle Durkheima tlak na další diferenciaci v oblasti dělby práce. Tento mechanismus pak platí nejen pro ekonomiku, ale například i vědu či umění.² Recept na urovnání konfliktů ve společnosti spočívá tedy na stále rozvinutější dělbě práce. Durkheim ji dokonce nazývá *motorem pokroku*. Dělbá práce současně nahrazuje v moderní společnosti tmelící úlohu náboženství, když v systému poskytovaných statků a služeb vytváří síť vzájemných závislostí.³

---

¹ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 44

² Tamtéž

³ Jak popisuje Jan Keller, pro Durkheima nepředstavuje dělba práce skutečný základ společnosti. Mírnění konkurenčního zápasu je možné pouze za podmínek jisté základní solidarity mezi členy téže společnosti. Dělbě práce tak předchází hlubší pospolitost sdílené víry a pocitů.

V jiných ohledech Durkheim představu spirály pokroku nicméně zpochybňuje. Je například přesvědčen, že zvyšování materiální spotřeby jen těžko povede ke zvyšující se spokojenosti a nabádá k přijetí morálky, jež by v uměřenosti pomohla člověku nalézt svobodu a štěstí. Schopnost sebedisciplinace označuje za zásadní jak pro zdraví jednotlivce, tak celé společnosti. Durkheim tak již polemizuje s osvícenskou ideou pokroku, nicméně práh ignorance vůči hodnotě přírody samé ještě nepřekračuje. Ostatně s přírodou je podle něj třeba bojovat v podobě vysoké vědecké specializace.¹

Velcí zakladatelé sociologie však v obecnosti věřili v pokrok. V duchu darwinismu věřili ve zdokonalování lidské společnosti, jejíž přeměna zcela závisí na vnitřních pochodech, které doznávají, jak jsem výše ukázala, u různých myslitelů různých podob. Společenští vědci se v období zhroucení principů, na kterých stála „stará“ tradiční společnost, snaží nalézt nové výkladové schéma. Snaží se věstit další vývoj a v jejich podání se zdá, že před člověkem leží světlé zítřky stále se zvyšujícího blahobytu. **Ráj nastane, a ještě k tomu na Zemi**, ohlašují s trochou nadsázky sociologové. Příroda v tom celém hraje podružnou roli trpělivého dárce, který za svou štedrost nic neočekává. Limity prostředí sociology nemusely v jejich době ještě příliš zajímat. Příroda obecně platila za prostor, jenž umožňuje v principu neomezenou expanzi lidské společnosti.² Marxovu, Weberovu a Durkheimovu nevšímavost vůči přírodnímu prostředí komentuje současný britský

---

¹ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 45

² Tamtéž, s. 11

sociolog Antony Giddens příznačně: „Všichni tři viděli, že moderní průmyslová práce měla degradující důsledky, podrobovala množství lidských bytostí disciplíně nudných a opakujících se úkonů. Nepředvídali však, že další rozvoj výrobních sil bude mít dalekosáhle destruktivní potenciál ve vztahu k materiálnímu prostředí.“¹

---

¹ Giddens, A.: Důsledky modernity. Praha, Sociologické nakladatelství 1997

3. KAPITOLA: 20. STOLETÍ - KONEC OPTIMISMU

Koncept víry v pokrok a neomezené svobody člověka založené na adoraci rozumu se začíná systematicky problematizovat až ve dvacátém století. Není divu, že právě tehdy. Optimistické představy o pozitivní a progresivní společnosti dostávají první vážné trhliny v podobě problémů, které s sebou moderní společnost přinesla. Zlepšující se materiální podmínky a technické výtěžky zapříčinily, že lidstvo se „přemnožilo“, má stále větší nároky, které nelze z vyčerpateľných přírodních zdrojů výhledově uspokojit a zvětšuje se propast mezi bohatým Severem a chudým Jihem. Lidstvo nemělo dlouhou dobu důvod ideje panství a pokroku zpochybňovat, příroda se s jeho zásahy víceméně vždy dokázala vyrovnat. Sebehýřivější miliarda lidí by zřejmě nikdy neměla šanci planetu zdevastovat. V kontextu podmínek nastupujících od počátku minulého století však přehodnocení dosavadních kulturních vzorců (spotřeby) začalo být nanejvýš aktuální. Sebedůvěra evropského lidstva se pod vahou světových válek a krizí v první polovině 20. století hrouť. *„Evropané začínají pojednou prožívat razantní dějinnou dynamiku - avšak bezradní stojí před bytostně závažnou otázkou: jde vůbec o pokrok?! Neřítí se lidstvo vlastně spíše do záhuby?!?“*¹

Zvláště varovným signálem volajícím po bezprostřední změně paradigmatu, byla zřejmě druhá světová válka. Použití atomové bomby je dotažení ideje pokroku do dokonalosti, respektive *ab absurdum*. Věda a technologie, která měla

---

¹ Palouš, R.: Světověk. Vyšehrad, Praha 1990, s. 31

sloužit člověku a jeho vysokým cílům, otáčí hlaveň proti svému tvůrci. Znamená to však i jinou znepokojující skutečnost - a to fakt, že lidská svoboda se stává neomezenou. Řečeno s Kohákem, lidská svoboda se s vyvinutím jaderné zbraně stává stejně neomezená jako byla dosud nezodpovědná.¹

Triumf rozumu v podobě novověké vědy se nekoná, místo slepé důvěry v budoucnost nastoupila s dvacátým stoletím nejistota a strach z toho, co bude. Přestaly fungovat růžové iluze a naděje na lepší zítřky, lidé začínají citlivě vnímat krizi a ohrožení.²

FILOZOFICKÁ REFLEXE KRIZE

Fenomenologie jako výzva k životu v odpovědnosti

Krizi moderny reflektuje nejprve filozofie. Zásadní přínos k diskuzi znamenalo vydání díla s příznačným názvem *Krize evropských věd* významným německým filozofem moravského původu **Edmundem Husserlem**. Filozof v knize ustavuje nový myšlenkový směr - (transcendentální) *fenomenologii* - vlivný dodnes. Východiskem Husserlovy fenomenologie je tvrzení, že věda přes veškeré své úspěchy nedokáže odpovídat na hlubší lidské otázky, neboť se sama přirozené skutečnosti stále více vzdaluje. Netáže se po možnosti poznání, to je pro ni samozřejmým nástrojem.³ Husserl si uvědomil, že nejen vědy, ale celý soudobý duchovní život se ocitl ve zvláštní krizi.

---

¹ Kohák, E.: Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2004, s. 123

² Palouš, R.: Světověk. Praha, Vyšehrad 1990, s. 42

³ Petříček, M.: Úvod do (současné) filosofie. Praha, Herrman & synové 1997, s. 23

Moderní člověk oslepený úspěchy věd, od kterých očekával, že se stanou měřítkem pravého pokroku ve společnosti a nahradí případně i náboženství, postupně pocituje zklamání a zjišťuje, že vědy člověka neučiní moudřejším, ani nejsou schopny zodpovědět důležité otázky smyslu lidského života. Nedokáží člověka lépe zorientovat v každodenním životě, naplněném starostmi i radostmi. Věda se podle něj člověku odcizila. Husserl konstatuje, že mezi filosofií a vědou vznikla propast, díky níž se svět rozštěpil na ten, který je nám každodenně dán prostřednictvím názorné zkušenosti a svět vědecký. Příčinu spatřuje v novověkém objektivismu. Pravda našeho světa je díky němu vyjádřena výlučně ve vědeckých definicích a teoriích. *„Vědy o pouhých faktech vytvářejí lidi vidoucí jen fakty,“* poznamenává v díle Husserl. V rozborech současně podtrhuje nebezpečí vědecké technizace, která zapříčiňuje, že se pohybujeme ve výše popsaných oddělených světech. Husserl namítá, že jako lidé jsme přirozeně vždy již u věcí, v těsném kontaktu se světem. Nemusíme si k němu klestit cestu skrze vědecké metody. V tomto také spočívá Husserlova „terapie“. Husserl se snaží znovu-založit vědu na nových smysluplných základech. *Fenomenologická metoda* má být opakem vědeckých konstrukcí a abstrakce od subjektivního života, na nichž stavěla dosavadní věda. Fenomenologie pak má být vědou o naší zkušenosti, v níž se věci samy ukazují, v níž se s nimi setkáváme jako s něčím, čemu rozumíme, co má pro nás smysl a hodnotu. Husserl chce zkoumat fenomény na půdě vědomí, tedy *„zpřístupnit oblast, která je původním pramenem smyslu, toho, že světu vůbec rozumíme, když se s ním setkáváme.“*¹

---

¹ Petříček, M.: Úvod do (současné) filosofie. Praha, Herrman & synové 1997, s. 23

Ještě jinak: filozofie se potřebuje zaměřit na to, jak lidé žijí a prožívají své životy. Svět v Husserlově fenomenologii je chápán jako síť bytostných smysluplných vztahů, ne pouze jako odosobněná kauzalita vytrhávající věci z jejich souvislostí, což učinilo karteziánství. S věcmi se pak člověk přirozeně setkává v bezprostředním styku díky své tělesnosti a pohybu.

Onen pokroucený model vidění světa prizmatem vědy podle Husserla má své kořeny již v dobách úsvitu řecké filosofie – už Sókratés povyšuje rozum, a především pak rozumovou kritiku, na princip přístupu ke skutečnosti. Posláním tohoto kritického přístupu k hodnotám a životním cílům, potažmo svobodného lidství, však má podle Husserla být život v *univerzální odpovědnosti* a na to novověká věda právě zapomněla. Zapomněla na svůj věčný úkol, jehož naplnění tkví kdesi v nekonečnu a ztotožnila se s novověkým objektivismem.¹ Ve fenomenologii získává primát prožívaná zkušenost; lidé jsou nově subjekty svého bytí, nikoli předměty osudů a vášní. Husserlův svět reflektovaného, vědomého života ustavený odpovědnou svobodou zahrnuje i morální kategorie; lidé nežijí jen ve světě života, nýbrž i ve světě svobody. Takto zaměřená filozofie pak představuje akt přijetí *odpovědnosti* za směřování našich činů, potažmo rozhodnutí pro život v *odpovědnosti naší svobody*.²

---

¹ Petříček, M.: Úvod do (současné) filosofie. Praha, Herrman & synové 1997, s. 60

² Kohák, E.: Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002, Ježek, Rychnov nad Kněžnou 2004, s. 111

Ve fenomenologických šlépějích se vydal také velký český myslitel - **Jan Patočka**¹. Svět života (Lebenswelt) jeho učitele Husserla je i pro něj světem přirozené nezprostředkované zkušenosti prolnutým hodnotou. Patočka chápe lidský život účelově, jako *pohyb k něčemu*. Současně se vyslovuje proti Descartově dichotomii duše a těla; člověk je především dynamickým prožíváním sebe sama, světa, druhých. Člověk je podle Patočky tělesná bytost jednak svými fyzickými vlastnostmi, jednak tím, že patří do přírody. Uvědomění si tohoto propojení či vzájemnosti mezi bytím materiálním a duchovním s sebou nese přijetí odpovědnosti za druhé, a tedy život ve svobodě.

Radikální obrat fenomenologie s sebou nese současně *rehabilitaci* pojmů *smysl* a *hodnota* coby kategorií určujících srozumitelnost světa. Do centra pozornosti jsou postaveny pojmy vztažené k subjektu, který je už ze své podstaty účelově jednající a jako takový je to on, kdo ustavuje smysluplný celek skutečnosti, nikoli strohá časoprostorová příčinnost. Kde je život, tam je i hodnota, a to prostě proto, že život chce žít.² Ničíme-li proto mimolidský svět, ničíme současně hodnotu. Příroda v tomto novém pohledu již není neživou zásobárnou surovin, apeluje na naši mravnost a schopnost úcty ke všemu co je. Se světem nemůžeme zacházet

---

¹ Za Patočkův hlavní zájem však fenomenologii zřejmě označit nemůžeme. „To, co jsme vymezili jako fenomenologii – učit se přesně myslet a vidět (jak přecítit, jak říci, co vidíme) – je obsaženo ve filosofii vždy,“ píše Patočka ve svém spise *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Fenomenologie pro něj nemá eminentní význam jako téma – představuje spíš „metodu“, „způsob filosofování, který nevychází z hotových tezí jako premis, ale ke všem premisám zachovává distanci“, a tak vede k pravdě: je účinným a přesvědčivým způsobem myšlení.

² Kohák, E.: *Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002*, Ježek, Rychnov nad Kněžnou 2004, s. 112

jak se nám zlíbí, je hodnotově určený a za dopad našich voleb jsme odpovědní.

Jonasova teorie odpovědnosti

Do hloubky se problematikou odpovědnosti v návaznosti na ekologickou etiku zabýval německý filozof židovského původu **Hans Jonas**. Jeho slavný etický imperativ, inspirovaný Kantovým, zní: *„Jednej tak, aby účinky tvého jednání byly slučitelné s pokračováním vpravdě lidského života na Zemi.“*¹ Zvláštní důraz klade ve své ontologické koncepci Jonas na to, že se člověku v jeho jednání nemůže jednat jen o udržení biologických podmínek pro holé přežití, nýbrž o udržení a rozvoj celkových podmínek pro důstojný lidský život ve svobodě a odpovědnosti.

Filozof **Erazim Kohák** propůjčuje závěry, ke kterým došli již před ním přední fenomenologové, ekologické etice. Jedná se o rozšíření tradičně vnímané etiky na vztah člověka k mimolidské přírodě, tedy dobrovolné *přijetí odpovědnosti za naši svobodu*.

Kohák poukazuje na dvojznačnost lidské svobody. Na jedné straně nejsme oproti ostatním živočichům „zaslepení“ pudy, nejednáme automaticky, máme totiž dar rozumu a s ním i možnost kritické reflexe a tedy uvážlivé volby²; na druhou stranu však s přijetím své svobody musíme přijmout i její

---

¹ Jonas, H.: Princip odpovědnosti. Praha, Oikoymenh 1997, s. 35

² Současný český fenomenolog Jan Sokol zdůrazňuje roli odstupu v jednání – svobodně jednáme teprve tehdy, kdy potlačíme okamžitou, bezprostřední a nepromyšlenou reakci na podnět a uvážlivě volíme z možných variant. Teprve tak můžeme říci, že jednáme odpovědně, a současně ve chvíli, kdy jednáme za nějakým cílem. Není divu, že někteří lidé se své svobody vzdávají ze strachu před odpovědností a důsledky svých činů. (Sokol, J.: Malá filozofie člověka, Vyšehrad, Praha 1998, kapitola Jednání a svoboda)

omezení. Neboť opravdová svoboda není neomezená, jak se dříve zdálo být samozřejmé. Naše limity, které u zvířat obstarávají pudy a zabezpečují tak rovnováhu mezi organismy a prostředím, musí stanovit etika, dobrovolné sebeomezení v zájmu druhých.

SOCIOLOGICKÁ REFLEXE KRIZE

Vize růstu v duchu, jak ho nastolil osvícenství a darwinismus, se v sociologických teoriích držela až do konce druhé třetiny dvacátého století. I do té doby se nicméně vyskytly koncepce, které již neignorovali materiální prostředí člověka. Příkladem za všechny je **Chicagská škola** a vznik **Human Ecology** ve dvacátých letech. Její představitelé, mezi něž patřil **Robert Ezra Park, Burgess** či pozdější pokračovatel **Amos H. Hawley**, si kladli za úkol vytvořit velkou systémovou koncepci o sociálním životě. Mezi sociální strukturou (charakterem způsobu života) a materiální strukturou lidských sídel existují podle nich hluboké souvislosti. Náš život nemůže být jiný než prostředí, kde se odehrává, tvrdí představitelé ekologie člověka.¹ I oni však ještě zůstávají otroky evolucionismu. Veškerý vývoj je podle nich výsledkem boje - hůře adaptovaný druh je vytlačen lépe adaptovaným, přičemž nedochází k zásadnějším změnám v prostředí daných druhů. Chicagští sociologové zkrátka ještě „nezkoumali procesy, v jejichž průběhu určitá komunita

---

¹ Zde vycházím z obsahu přednášky PhDr. Jitky Ortové na katedře kulturologie.

způsobí sama svůj zánik tím, co provozuje a co činí svému prostředí.“¹

Zhruba do poloviny dvacátého století se tedy zdá, že neomezené expanzi lidstva nestojí nic v cestě. Hospodářské výsledky zemí Severu tomu ostatně nasvědčují; co na tom, že bezprecedentní ekonomický růst a růst životní úrovně Západu je stíhán stejně bezprecedentní populační explozí v chudší části světa.

Jedním z prvních, kdo obavy z přetěžování přírodních ekosystémů nahlas vyslovil, byla americká biologka a novinářka **Rachel Carsonová**. Její dnes již legendární práce *Tiché jaro* z roku 1962, bývá považována za symbol počátku nového chápání ekologie.² Carsonová v knize popisuje drastické dopady využívání chemikálií v zemědělství, u mnoha z nichž navíc nemáme otestovány dlouhodobé účinky na prostředí. Zahrnuli jsme prostředí efektivními jedy, aniž bychom brali ohled na to, že sdílíme prostředí s dalšími živoucími populacemi.³ Touha kontrolovat přírodu je podle biologky projevem krátkozraké lidské arogance zrozené v „neandrtálském věku biologie a filozofie,“ kdy člověk ještě předpokládal, že příroda zde existuje jen pro něho.⁴

---

¹ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 148

² Nutno poznamenat, že Carsonová vycházela z neméně přínosných koncepcí etiky úcty k životu badatele **Alberta Schweitzera** a etiky Země lesníka a snad nejvlivnějšího ekologického myslitele **Aldo Leopolda**, kterými se budu zabývat později. Rachel Carsonové však teprve vdčíme za vznik a náboj ekologického hnutí.

³ Závod s časem, Praha, MŽP/ Torst 1996, s. 55

⁴ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 111

Carsonové práce vyvolala širokou odezvu napříč tehdejší společností. Zatímco popuzení byznysmeni proti vědkyni vedly tvrdou kampaň až do její smrti v roce 1964, u mnohých teoretických ekonomů stimulovaly její myšlenky ekologické „procitnutí“. Jedním z prvních byl **Kenneth E. Boulding**, který zcela pragmaticky poukazuje na to, že exploativní „kovbojská ekonomika“ nutně musí narazit na limity prostředí. „*Věřit v možnosti neomezeného růstu v omezeném prostředí může jen blázen anebo ekonom,*“ poznamenává kriticky směrem do vlastních řad.¹

Ekologické probuzení vrcholí v 60. letech aktivitami Římského klubu a zejména pak vydáním jeho první zprávy manžely **Donelly a Dennise Meadowsových** *Meze růstu* v roce 1972. Těmito milníky ve vývoji koncepce trvalé udržitelnosti se budu podrobněji zabývat v další kapitole.

Cattonova radikální vize

Mezi vůbec první sociology, kteří zaznamenávají změnu vztahování lidské společnosti ke svému prostředí patřil Američan **William R. Catton**. Ve své stati z roku 1972 volá po změně paradigmatu v sociologii, neboť původní (vyzdvihující lidskou jedinečnost a přeceňující jeho autonomii) již nemá v proměněném světě platnost. Nové paradigma má především zdůrazňovat provázanost mezi lidskými rozhodnutími a vlivy, které se tím odrážejí v prostředí. Catton nepatří k optimisticky naladěným myslitelům - tvrdí, že člověk již nevratně překročil limity prostředí, když se kulturou dočasně nechal ošálit přesvědčením, že na něj se

---

¹ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 151

ekologické zákony nevztahují.¹ Svět podle něj prožívá na jedné straně bezprecedentní „revoluci rostoucích očekávání“, na druhé straně se však již schyluje ke zlověstné revoluci rostoucích frustrací.² „Člověk se stejně jako každý jiný druh dokáže rozmnožit za meze únosnosti jakékoli konečné oblasti. Ze všech živých tvorů pouze člověk je schopen o tomto faktu přemýšlet a domyslet jeho důsledky.“³ Ve stati z počátku osmdesátých let s názvem Přestřeleno dává do protikladu pojmy „únosná kapacita“ a „přízračná únosná kapacita“. První z nich se vztahuje k maximální možné zátěži prostředí, ve kterém je druh schopný dlouhodobě existovat, aniž by ho vyčerpal či zamořil. Druhá kategorie postuluje postoj typický pro moderní společnost, která se od dob průmyslové revoluce učinila z devadesáti procent závislou na konečných, vyčerpateľných zdrojích. Moderní národy podle Cattona dokonce založily celou svou existenci na kontinuální sklizni zdrojů, které se neobnovují. Novým posláním vědy pak podle sociologa již nemá být podpora vize nekonečného růstu, ale poukaz na soudobá rizika z ní plynoucí.⁴

Catton spolu se sociologem Rileym Dunlapem současně do sociologie zavádí rozlišení mezi dosavadním paradigmatem „výjimečnosti“ a jedinečnosti člověka „human exemptionalism paradigma“ (**HEP**) a novým ekologickým paradigmatem „new ecological paradigma“ (**NEP**), jež by mělo nahradit první

---

¹ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 140

² Tamtéž, s. 141

³ Bartoš, M.: Prognózy a scénáře možného vývoje. Dostupno na fzp.ujep.cz/~Pokornyr/01_Materialy/1KREK/Prednasky/KREK_07.ppt.

⁴ Keller, J.: Sociologie a ekologie. Praha, SLON 1997, s. 147

jmenované. Paradigma HEP se vztahuje k hodnotám, jež zdůrazňují vydělení společnosti z přírody a v sociologii přetrvávalo od jejího klasického období. Environmentální faktory jsou pro něj v rámci studia sociálního jednání irelevantní. Naproti tomu NEP paradigma poukazuje na provázanost sociálních akcí s prostředím, ekosystémovými procesy a limity. Takto zaměřené paradigma environmentální sociologie nemá nahradit funkcionalismus, strukturalismus, marxismus či symbolický interakcionalismus v teoretických přístupech sociologie, ale má stimulovat rozvoj s větším respektem k ekologickým zákonitostem přírodního prostředí a přiznat environmentálním problémům zaslouženou váhu v postmoderním světě.¹

Tofflerova vlnová teorie

Velký význam měla pro oblast sociologie také vlnová teorie amerického vědce a futurologa **Alvina Tofflera**.² Dějiny lidstva ve slavné trilogii *Šok z budoucnosti* (1970), *Třetí vlna* (1980) a *Přesun moci* (1990) popisuje jako sled několika převratných „vln“ změny. Metafora vlny umožňuje chápat změnu jako dynamický dlouhodobý proces, který má svůj počátek, postupně sílí, šíří se do všech stran, střetává se se stávajícím pořádkem, přeměňuje jej a posléze je překryt novou vlnou. V dějinách lidstva identifikuje *tři hlavní vlny změny*: první odstartovala zemědělská revoluce, druhou

---

¹ Více o tématu viz CATTON, W. R.; DUNLAP, R. E. Environmental Sociology: A New Paradigma. In: *American Sociologist*, 1978, č. 13, p. 41-49

² Alvin Toffler psal své práce v úzké spolupráci se svou manželkou Heidy. Ta však údajně netoužila po nechtěné publicitě, a tak byl coby autor vždy uváděn pouze její manžel. Spekuluje se však také, že autorství ženy mohlo v 70. letech v USA snížit šance na prodejnost a důvěryhodnost titulu, a šlo tedy o zásah marketingu.

průmyslová revoluce a třetí vlnu, která nastupuje od 50. let dvacátého století a ještě není zcela zřetelně rozpoznávána, spojuje s revolucí informační.¹

Střet druhé vlny s třetí vyvolává na celém světě sociální napětí, konflikty a nestabilitu politických systémů; na individuální rovině je provázen pocitem ztráty smyslu života, jenž se jeví jako chaotický a nejistý. Třetí vlna je charakterizována změnami v dopravě, ekonomice, školství, pokroku v lékařské vědě se všemi myslitelnými sociálními důsledky, a dosahuje zatím největší akcelerace. Toffler jí předpovídá délku trvání jen v řádu několika desetiletí. Nejmarkantnější i pro laickou veřejnost jsou změny v oblasti vědy a techniky; rozvíjí se obory, které před několika málo lety ještě neexistovaly jako jsou informatika, robotika, bio- či nanotechnologie. Denně dochází k mnoha novým objevům a vynálezům, používají se jiné výrobní technologie, využívají dosud nemyslitelné energetické zdroje.² Technologický vývoj bychom se podle Tofflera neměli pokoušet zastavit, ale vědomě a plánovaně ho regulovat. Na mnoha místech svého díla Toffler varuje před neuváženým vědecko-technickým vývojem, který předbíhá vývoj společenský a vzdaluje se mu čím dál rychleji.

Naše bezohlednost a honba za rychlými výnosy vyústila v devastaci životního prostředí, poznamenává Toffler.

---

¹ V superindustriální společnosti, jak Toffler nazývá společnost třetí vlny, již nejvýznamnějším vlastnictvím nejsou hmotné statky, nebo peníze jako takové, ale informace a umění rychle a kreativně s nimi nakládat. Předpokládá se, že informacemi lze nahradit mnohé materiální zdroje. Akumulace tak nepřeborného množství informací a práce s nimi by ovšem nebyla vůbec možná bez počítačů a procesu rozsáhlé komputerizace.

² Toffler, A.: Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky. Praha, Dokořán 2001, s. 15

„Ve spěchu, abychom technologii využili k bezprostřednímu ekonomickému zisku, jsme životní prostředí proměnili v soudek střelného prachu ve smyslu sociálním i hmotném,“ poznamenává již v roce 1970.¹ Jednotlivé akce Země nezachrání, Toffler volá po komplexním globálním programu ekologické ochrany. Doufá v nižší energetickou náročnost nových vynálezů, omezení znečišťování vzduchu, vody, půdy i v možnost napravit člověkem způsobenou „ekologickou spoušť“.

EKOLOGICKO-ETICKÁ REFLEXE KRIZE (od hodnot antropocentrismu k nalezení ekocentrismu)

Vývoj, který se odehrál ve vztahování člověka k přírodě od dob osvícenství až po 20. století, lze nahlížet také jako proměnu od hodnot antropocentrismu k ekocentrismu.

Zdroje kořistnického antropocentrismu

Antropocentrismus jako předpoklad, že v centru světa stojí člověk a jeho zájmy², se zakládá, jak jsem již v předchozím výkladu naznačila, s počátky moderny. Zhruba do 17. století převládal postoj, který se označuje jako **teocentrický** či **přírodocentrický**: ve středu světa stojí Bůh či příroda (přírodní národy mezi těmito nerozlišují), které jsou předmětem uctívání. Závaznost hodnot pramení z posvátnosti stvoření. Na výsostné pozici střídá od renesance přírodu alias Boha lidský rozum. Člověk vládne

---

¹ Toffler, A.: Šok z budoucnosti. Praha, Vydavatelství a nakladatelství Práce 1992, s. 206

² Jak již poznamenal antický myslitel Pythagoras, je to člověk, jež je měrou všech věcí

svému umělému světu a odmítá přijímat tradiční hodnotový systém založený na pokoře vůči stvoření.

Za jedním z kořenů antropocentrismu stojí v úvodní kapitole zmínění velikáni **Descartes a Komenský**. Každý po svém oslavovali lidský rozum jako vůdčí sílu světa. Descartesův odkaz rozum ustavuje jako matematickou schopnost poznávat kauzálně uspořádané souvislosti; hodnotu a smysl odstavuje na druhou kolej do oblasti subjektu. V důsledku toho vzniká představa, že soucit či vážení si hodnoty, jsou iracionální, neboť nepřísluší povaze rozumu. Komenský naopak rozpoznává rozum jako hledání smyslu ve světě stvořeném Bohem. Jeho pojetí lidského úkolu nabývá podoby šlechtění, zatímco karteziánství dává zelenou kořistění mimolidského světa.

Druhý kořen antropocentrismu se zakládá v **Kantových myšlenkách**. Svoboda člověka podle něj tkví ve schopnosti odolat díky rozumu přirozenosti a jednat dle morálního zákona. Bytosti ne-rozumové nejsou podle Kanta hodné úcty. Hodnota a morální povinnost ohledu přísluší jen rozumu.

Z obou kořenů plyne představa, že **člověk je přirozeně pánem světa a nežije autenticky, pokud nepanuje**.¹ To se promítá také do ekonomiky, lidé nabývají pocitu povinnosti podmanit si svět, zabydlit ho a zužitkovat třeba na úkor jiných živočišných druhů. Odtud pramení také představa, že antropocentrismus se rovná **egoismu a prosazování krátkozrakých lidských zájmů**.

Už v první polovině 20. století se ukazuje, že panský postoj je zhoubný samotným lidem. S ničením přírody člověk ničí i předpoklady svého života, a je stále evidentnější, že

---

¹ Kohák, E.: Antropocentrismus a ekologie (přednáška z úvodu do etiky). Dostupno na: http://ufar.ff.cuni.cz/2003/kohak/kohak_etika_30iii04.pdf.

egoismus není v zájmu člověka jako druhu. *I kdyby byl antropocentrismus oprávněný, krátkozrakost není.*¹

Nově se (alespoň teoreticky) začíná prosazovat zcela odlišná představa antropocentrismu - namísto kořistnického přichází morální antropocentrismus.

Zdroje morálního antropocentrismu

Biolog Sir **Charles Sherrington** si v dnes již klasické studii *Man on his Nature* (1948) klade otázku, jak vstupuje hodnota do světa. Děje se tak podle něj s člověkem, který je vybaven schopností nejvyšší hodnoty - hodnoty soucítění. Podle té je pak záhodno řídit věci lidské. Soucit coby lidskou výsadu zdůrazňuje také další americká spisovatelka **Annie Dillardová**. Příroda podle ní o sobě není dobrá ani zlá, jen naprosto bezcitná, což platí i o vyšších živočiších, kteří sledují pouze „zákon smečky“. Teprve s člověkem vstupuje do přírody jiný rozměr, schopnost soucitu, schopnost jednat pro dobro druhého.

Sherrington i Dillardová shodně tvrdí, že s člověkem, schopností nahlédnout vyšší pohnutky, vstupuje do světa altruismus - a tudíž také schopnost **jednat pro dobro přírody**. Z toho plyne nové pojetí antropocentrismu - ten nově neznamena řídit se (přirozenými) lidskými zájmy, nýbrž podřídit naše jednání výrazně lidským - a to znamená morálním - kategoriím. Egoismus, sobectví, panský postoj

---

¹ Kohák, E.: Antropocentrismus a ekologie (přednáška z úvodu do etiky). Dostupno na: http://ufar.ff.cuni.cz/2003/kohak/kohak_etika_30iii04.pdf.

nejdou vrcholem „autentického“ lidství, ale lidskou patologií. Je to nejnižší bod dehumanizace.¹

Tomuto proudu environmentálního myšlení se říká **etika vznešeného lidství**. Ekologická krize se viděna jejím prizmatem jeví coby následek špatného pochopení našeho lidství. Máme jí čelit lepším pochopením: vrcholem lidství je schopnost altruismu. Oproti přirozenému sobectví stavíme stejně přirozenou schopnost soucitu.

Člověka střídá život, resp. celek Země

Pozdější představa **biocentrismu** pak jde ještě dál. V ústředí již nestojí člověk, ale život sám je zdrojem smyslu a hodnoty. Ucelený systém pod názvem **filosofie úcty k životu** vytvořil v první polovině 20. století **Albert Schweitzer**. Jeho základní premisy zní: *„Je dobré chránit a milovat život, zlé je život ničit a zraňovat.“* A *„jsem životem, který chce žít uprostřed života, který chce žít.“* Život je pak hodnotou sám o sobě. *„(Už jen proto, že život) chce žít, protože se dovede radovat a hrozí se utrpení a zániku, je život každé bytosti dobrem pro ni samou, a tudíž dobře zcela nezávisle na čemkoli jiném. ... A takto si zaslouhuje naši úctu.“*² Představu o lidské nadřazenosti označuje biocentrismus za výraz lidského rasismu; je přesvědčen, že všechny živé bytosti lidské i ne-lidské jsou v rovnoprávném postavení, přičemž každá má hodnotu již jen svým bytím.

---

¹ Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 77

² Tamtéž, s. 89

Etika Země, další ze směrů ekologické etiky, pak uctívá již samotné předpoklady života, celkové společenství všeho života a podmínky jeho udržitelnosti. Založil ji zřejmě nejvlivnější ekologický myslitel 20. století **Aldo Leopold**. Hodnota se v jeho podání neodvozuje z člověka, ani života, ale z rovnováhy celého ekosystému. „*Správné je to, co přispívá k zachování integrity, stability a krásy celého společenství života. Nesprávné je všechno, co vede k opaku.*“¹

Člověk podle Leopolda musí uznat práva všech obyvatel přírody, jinak ohrozí nejen životy ostatních členů, ale i svůj vlastní. „*Zneužíváme zemi, protože se na ni díváme jako na něco, co vlastníme. Díváme-li se však na zemi jako na společenství, k němuž my sami náležíme, můžeme ji začít užívat s láskou a úctou.*“ Leopoldův přístup je primárně holistický - celek je považován za základní skutečnost a smysl částí se odvozuje teprve od tohoto celku. Etika země se označuje již pojmem **ekocentrismus**. V jeho pojetí plní jednotlivé organismy v rámci ekosystému stejnou (nezastupitelnou) funkci jako orgány v těle.

Precizní vědeckou podobu ekocentrického přístupu vypracoval v 70. letech **James Lovelock**. Jeho *hypotéza Gaia* (nazvaná dle řecké bohyně Země) je založena na předpokladu, že Země je jeden živoucí organismus, který je uzpůsoben vyrovnávat svůj sklon k nestálosti, má schopnost tzv. homeostáze. Celoplanetární prostředí, tento jakýsi globální metabolismus, je aktivně udržován a regulován pomocí živých bytostí. Evoluce druhů je pak úzce spjata s vývojem

---

¹ Závod s časem, Praha, MŽP/ Torst 1996, s. 35

prostředí; živá a neživá složka přírody tak srůstají do jediného systému.

Lovelock dochází k tomu, že lidské zásahy do přírody mohou narušit schopnost Země udržovat rovnováhu a je potřeba nalézt novou harmonii s organismem všeho života, tedy s Gaiou. Ta především potřebuje ochraňovat různost druhů, měli bychom se vzdát „technokratického ovládnání zdrojů“ a řídit se touto novou biosférickou etikou.¹

K ekocentrické pozici dospívá také koncepce trvale udržitelného rozvoje, jež je předmětem dalšího výkladu.

---

¹ Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 130

4. KAPITOLA: USTAVOVÁNÍ KONCEPTU TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

Formování samotného konceptu trvalé udržitelnosti začíná již v 60. letech 20. století a je vyústěním procitnutí pro environmentální otázky, které jsem výše popsala. Zejména v druhé polovině 60. let dochází k oživení mezinárodně politického zájmu o otázky životního prostředí, který vyrůstá z nových vědních poznatků i celých systémových přístupů, z praxe dobývání kosmu, ale i celkového politického vývoje – zejména v důsledku rozkladu koloniální soustavy. V roce 1968 pořádá UNESCO „Konferenci o vědeckých základech a racionálním využití a ochraně zdrojů biosféry“ v Paříži.

Římský klub

Organizací, která zahájila debatu o globální dimenzi krizových projevů moderní společnosti a jejímž programovým cílem je zkoumání vzájemných souvislostí mezi člověkem a přírodou v celoplanetárním měřítku, je Římský klub. Na výročním zasedání roku 1970 ve švýcarském Bernu, byla navržena metoda matematických modelů, která do té doby nikdy nebyla aplikována v globálním měřítku. Zpracováním projektu byl pověřen profesor Massachusettského technického ústavu J. Forrester, který v týmu společně s asistentem D. Meadowsem zkoumal vývojové tendence tehdejšího světa. Model, se kterým tým vědců pracoval, byl nazván „**Svět 3**“ a výsledky výzkumu byly publikovány pod názvem **Meze růstu** jako první zpráva pro Římský klub. Práce svými šokujícími závěry ohlašujícími relativně brzké zhroucení světového

ekonomického systému vyvolala ve své době bouřlivou diskuzi. Autoři dospívají k názoru, že je nutné neodkladně přijmout opatření ke stabilizaci ekonomických poměrů a vytvoření tzv. globální rovnováhy.¹ Zpráva poprvé vymezuje nastolení *strategie trvalé udržitelnosti jako východiska* ze současné světové situace, kdy nastavený kurs exponenciálního hospodářského růstu nutně spěje k zamoření životního prostředí a vyčerpání zdrojů. **Trvale udržitelný rozvoj** (*sustainable development*) Meadowsovi definují jako takový *stav globální rovnováhy, při kterém se počet obyvatel Země i kapitál udržují na víceméně konstantní úrovni a tendence působící na růst či pokles těchto dvou rozhodujících veličin jsou pod důslednou kontrolou.*²

Dnes už legendární práce Meadowsových se vymyká ve své době tím, že nevolá po sentimentu a soucitu s přírodou, jako to bylo v případě prací Leopolda či Carsonové. Meadowsovi věcně, na základě výpočtů, předkládají, jak to se západním ekonomickým růstem dopadne, pokud bude pokračovat stejným tempem. Poprvé ukazují na *ideologii růstu jako na jádro problému*, na pokrok jako budoucí příčinu úpadku. Odborné veřejnosti je tak od 70. let jasné, že je potřeba hledat nové vzorce, že je potřeba nalézt způsob udržitelného rozvoje.

Významnou roli při formování ideových zárodků strategie trvalé udržitelnosti hrály také přípravy a samotná konference ve **Stockholmu** z června **1972. Konference OSN**

---

¹ Lejbin, V. M.: Římský klub a jeho ideje. Praha, Svoboda 1985, s. 14-15

² Huba, M.: Základna filozofia trvalej udržateľnosti. K udržiteľnému rozvoji Českej republiky: vytváření podmínek, svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce. Praha, Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí 2002

o životním prostředí (United Nations Conference on Human Environment) se zúčastnilo 113 zemí světa. Setkání přesně identifikovalo hlavní problémy a poukázalo na globální charakter ekologického ohrožení.¹ Konference volala po harmonii hospodářského rozvoje a ochrany prostředí. Článek 13 Stockholmské deklarace zní: "Pro dosažení racionálnějšího využívání zdrojů a pro zlepšení životního prostředí by státy měly přijmout integrovaný a koordinovaný přístup ke svému rozvojovému plánování tak, aby byl jejich rozvoj v souladu s potřebou chránit a zlepšovat lidské životní prostředí ku prospěchu jejich obyvatelstva."²

Přes nesporné přínosy vynesla konference na povrch také prohlubující se rozpory mezi zájmy bohatých a chudých zemí Severu a Jihu. Přesný je z tohoto pohledu tehdejší výrok Indíry Gándhiové, která za rozvojové země pronesla: „Ze všech druhů znečištění, kterým musíme čelit, je nejhorší chudoba.“³

Rozpor mezi nárokem na neustávající hospodářský rozvoj a přitom účinnou ochranu prostředí, kterou vyneslo setkání na povrch, pak zdramatizovali ve výše popsané práci manželé Meadowsovi. Závěr jejich práce je již nekompromisní: Hospodářský růst je třeba zastavit, jinak neodvratně hrozí katastrofa způsobená jak vyčerpáním zdrojů, tak zamořením

---

¹ Moldan, B.: Indikátory trvale udržitelného rozvoje – Svazek 2. Praha, Ministerstvo životního prostředí 1996, s. 9

² Moldan, B.: Trvale udržitelný rozvoj a informace. Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/osoby/Moldan/moldan1.htm>

³ Kára, J.: Udržitelný rozvoj jako klíčový princip v rozvojových strategiích mezinárodního společenství. K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce. Praha, Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí 2002

prostředí. Dalo se očekávat, že světová veřejnost neuposlechne varování vědců a že celý rozpor tak zůstane nevyřešen.

O smíření požadavků účinné ochrany životního prostředí, přírody a přírodních zdrojů s hospodářským rozvojem se pokouší teprve koncepce trvale udržitelného rozvoje.

Ta se na institucionální půdě začíná rozvíjet od 80. let. Právě tehdy dosáhla svého vrcholu *deziluze z výsledků, které přinesly modernizační a industrializační procesy* tolik oslavované klasickými sociology v předešlém století. Šíří se atmosféra, ve které idea pokroku definitivně ztrácí na hodnotě i legitimitě, neboť se stále více rozchází s ideály humanity.¹ V prosinci 1983 přijalo Valné shromáždění OSN rezoluci, která ustavila **Světovou komisi pro životní prostředí (World Commission on Environment and Development - WCED)**. Ta nejprve zpracovala studii pod názvem „Environmentální perspektiva k roku 2000“, v roce 1987 pak slavnější a významnější dokument *Naše společná budoucnost*. Tým pracovníků pod vedení předsedkyně WCED, norské premiérky **Gro Harlem Brundtlandové**, v tomto díle, které došlo velké popularizace, konečně etabloval pojem i celý koncept trvalé udržitelnosti. V jednoduchosti definuje trvale udržitelný rozvoj jako takový „rozvoj, který naplňuje potřeby přítomných generací, aniž by ohrozil schopnost naplňovat je i generacím budoucím,“² tato definice je citována dodnes.

---

¹ Lapka, M.; Cudlínová, E.: How long is the history of sustainable development? Invited paper. Rome, 22-24 May 2008. COST action A35, PROGRESSORE, “Property rights to land, social structures, environment and sustainable development from the Middle Ages to the 20th century, s.2

² Moldan, B.: Indikátory trvale udržitelného rozvoje – Svazek 2. Praha, Ministerstvo životního prostředí 1996, s. 10

Ekonomický rozvoj musí být nově zaměřen tak, aby nezničil základnu přírodních zdrojů a únosnou kvalitu životního prostředí. Jenom tak je možno zanechat příštím generacím stejné podmínky pro život a ekonomickou činnost, jaké má generace naše.

Zpráva Brundtlandové dále upřesňuje, že termínem ‚potřeby‘ se myslí základní potřeby vždy těch nejchudších obyvatel planety. Pojem trvalé udržitelnosti je tu spojován s fenoménem sociální rovnosti mezi generacemi, což předpokládá, že ekonomický rozvoj musí být nasměrován tak, aby neničil základnu přírodních zdrojů a únosnou kvalitu životního prostředí. Jenom tak je možno zanechat příštím generacím stejné podmínky pro život a ekonomickou činnost, jaké má generace naše.¹ Zpráva současně poukázala na nutnost společného postupu světa při ochraně zdrojů a strategii udržitelnosti označila za cestu, která povede ke zlepšení sociálních podmínek a kvalitě lidského života jako takového.²

Práce Naše společná budoucnost nastínila v podstatě shodná témata vázaná na téma trvalé udržitelnosti, a to včetně opatření, která by k ní dláždila cestu, která jsou diskutována a praktikována dodnes.

---

¹ Moldan, B.: Indikátory trvale udržitelného rozvoje – Svazek 2. Praha, Ministerstvo životního prostředí 1996, s. 10

² Lapka, M.; Cudlínová, E., 2008: How long is the history of sustainable development? Invited paper. Rome, 22-24 May 2008. COST action A35, PROGRESSORE, “Property rights to land, social structures, environment and sustainable development from the Middle Ages to the 20th century, s. 3

Konference v Riu – ustavení „široké definice trvalé udržitelnosti“

Další zásadní moment institucionalizace koncepce trvalé udržitelnosti představovala **Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED, známá též pod názvem Summit Země)** v červnu roku **1992**. Účastnilo se jí 178 národních delegací a trvala jedenáct dní. Na závěr byly přijaty tři důležité dokumenty: *Deklarace z Ria* o životním prostředí a rozvoji, *Agenda 21* a *Principy využívání, ochrany a udržitelného rozvoje všech typů lesů*. Největší význam měl jednoznačně tisícistránkový dokument Agendy, který důkladně rozebírá principy TUR a hledá konkrétní návody k přechodu na cestu trvalé udržitelnosti. Mezi obecné zásady, které ve vztahu k trvalé udržitelnosti mezinárodní společenství přijalo a které jsou zachyceny v 27 zásadách Deklarace, patří například: požadavek, aby v ohnisku zájmu o trvalou udržitelnost stály lidské bytosti s právem na zdravý a produktivní život v souladu s přírodou; mezinárodní spolupráce na odstranění chudoby a zmenšování rozdílů v životních úrovních; ochrana ekosystémů; zapojení zainteresovaných občanů v otázkách životního prostředí na všech úrovních jako základní podmínky pro uskutečnění principu trvalé udržitelnosti; zdůraznění plnoprávné role ženy v péči o životní prostředí a rozvoji; hájení zájmů a potřeb obyvatelstva domorodých společenství, jejichž zdroje a prostředí musí být chráněny; požadavek mírového řešení sporů ve světě. Agenda 21 v obecnosti zdůrazňuje důležitost zachování a podpory kulturní diverzity i biologické rozmanitosti rostlinných a živočišných druhů a celých ekosystémů. To vychází z přesvědčení, že biologicky pestré prostředí je odolnější vůči náhlým krizím a vykazuje vyšší

schopnost regenerace. Zpráva současně poukazuje na nutnost změny vzorců spotřeby.

Ačkoli konference v Riu nespĺnila všechna očekávání, která se do ní vkládala, přesto se dá říci, že měla pro svět zásadní význam. Především totiž napomohla k všeobecnému politickému uznání strategie udržitelného rozvoje a etablování tohoto konceptu v nejvyšších hladinách politického vědomí a rozhodování. Otázky životního prostředí a udržitelného rozvoje se konečně staly plně legitimními a namnoze klíčovými rozměry globální diplomacie a spolupráce.¹

V témže roce publikovali manželé **Meadowsovi s Jorgenem Randersem** u příležitosti dvacátého výročí od vydání První zprávy Římskému klubu její pokračování - knihu *Překročení mezí*. Práce aktualizuje informace z *Mezí růstu* a snaží se aplikovat několik matematických modelů odpovídajících různému chování lidské populace. Většina modelů předpokládá významný pokles životní úrovně spojený s vyčerpáním zdrojů a znečištěním životního prostředí mezi léty 2020 a 2060. V knize jsou vymezeny **hlavní rysy**, které by měla splňovat restrukturalizace světového **systemu na cestě k trvalé udržitelnosti**: zdokonalení signálů - vláda i veřejnost by měla být stejně jako o ekonomické situaci zpravována o stavu životního prostředí; zrychlení odezev - aktivně vyhledávat signály, které ukazují, kdy je životní prostředí vystaveno tlaku; minimalizace používání neobnovitelných zdrojů, předcházení erozi obnovitelných zdrojů a využívání všech zdrojů s maximální účinností; zpomalení a nakonec úplné

---

¹ Kára, J.: Udržitelný rozvoj jako klíčový princip v rozvojových strategiích mezinárodního společenství. K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce. Praha, Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí 2002

zastavení exponenciálního růstu populace a fyzického kapitálu - za tímto krokem stojí podle autorů tři velké oblasti současných problémů: chudoba, nezaměstnanost a neuspokojené nemateriální potřeby. Řešení problému chudoby stojí podle autorů na „dostatečnosti“ a „solidaritě“ - „Každý potřebuje ujištění o tom, že dostatek je možný a že je zde vysoký společenský zájem ho zabezpečit.“¹

Práce je pak podle autorů pro lidi potřebou, která jim poskytne uspokojení se svým osobním výkonem a z pocitu, že jsou bráni za zodpovědné občany své společnosti. Lidé údajně trpí nenaplněním *nemateriálních hodnot* - „Lidé nepotřebují ohromné automobily, potřebují úctu.“² Potřebu identity, společenství, motivace, uznání a lásky nelze naplnit hmotnými věcmi, a právě mylná, avšak všeobecně panující představa, že to lze, je jednou z hnacích sil materiálního růstu.

Tak jako Překročení mezí rekapituluje vize a úkoly dané publikací *Meze růstu* vydané o dvě dekády dříve, svého „volného pokračování“ se po deseti letech dočkal i summit z Ria v podobě **Světového summitu o udržitelném rozvoji** v jihoafrickém **Johannesburgu** v roce 2002.

Kjótský mezník

Ještě mezi Riem a Jonannesburgem, **v prosinci roku 2007**, však proběhlo jedno významné intermezzo - konference členských států Rámcové úmluvy o změně klimatu v japonském Kjótu. Průmyslově rozvinuté země se v tzv. **Kjótském**

---

¹ Meadows, D.; Meadowsová D.; Randers, J.: Překročení mezí. Praha, Argo 1995, s. 234

² Tamtéž

protokolu zavázaly snížit emise skleníkových plynů do roku 2008 až 2012 v úhrnu o 5,2 procenta ve srovnání se stavem z roku 1990.

Základní principy, na kterých je úmluva postavena, jsou tyto: *princip předběžné opatrnosti*, tedy vědomí, že s preventivní akcí nelze čekat až na výsledek definitivní vědecké analýzy rizik; *princip mezigenerační odpovědnosti* (tedy již výše formulovaná základní podmínka trvale udržitelného rozvoje), který stanoví, že současný ekonomický rozvoj může probíhat jen za okolností, které neohrozí potřeby příštích generací; *princip společné, avšak diferencované odpovědnosti*, který v případě Rámcové úmluvy říká, že "rozvinuté země" nesou hlavní odpovědnost za rostoucí koncentrace skleníkových plynů v atmosféře.

Kjótský protokol dále zahájil mezinárodní obchod s redukcemi emisí skleníkových plynů či zavedl Clean Development Mechanism (Mechanismus čistého rozvoje) jako systém kreditů přidělovaných státům, jež finančně podpoří projekty snižující emise skleníkových plynů ve státech třetího světa.

Kjótský protokol se dočkal rozporuplných reakcí. Zelené spolky pokládaly jeho požadavky za příliš „měkké“, finanční organizace naopak za devastující. Úmluvu se podařilo ratifikovat až po sedmi letech jejího vzniku - jako podmínka byl stanoven přístup nejméně 55 států k úmluvě a nejméně 55procentní podíl na emisích skleníkových plynů těchto zemí k roku 1990. Právě druhá podmínka způsobila oddálení ratifikace.

Fakt, že nejvýznamnější producent emisí - Spojené státy americké - ratifikaci dokumentu nakonec zcela odmítl, dobře ilustruje konflikt mezi ideály hlásanými na světových

sympóziích a politickou praxí, nicméně Kjótská úmluva byla přece jen významným krokem vpřed. Vůbec poprvé se zástupci světových států vyjádřili pro **omezení hospodářského růstu** a dohodli se na pokusu limitovat a snižovat spotřebu zásadních zdrojů. Konference znamenala první, ač nedokonalý pokus, uzavřít dohodu o tom, že se spotřeba energií a produkce emisí má systematicky snižovat.^{1,2}

Johannesburg – revize Agendy 21 a implementace konceptu trvalé udržitelnosti

Již zmíněný **Světový summit o udržitelném rozvoji** proběhl v Johannesburgu ve dnech 26. srpna až 4. září 2002. Při průběžném vyhodnocování plnění doporučení a závěrů UNCED v červnu 1997 bylo s obavami konstatováno, že mezinárodní společenství „přešlapuje na místě a jen pomalu se daří zastavit zhoršování stavu životního prostředí, nešetrné zacházení s ekosystémy a nastartovat skutečně udržitelný rozvoj, který by vedl ke snížení úrovně chudoby především v rozvojových zemích“.³ I johannesburgský summit konstatoval závažné rozdíly mezi závazky z Rio de Janeiro a jejich praxí. Místo narůstající finanční pomoci bohatých států Severu chudšímu Jihu od konání UNCED naopak pomoc poklesla

---

¹ Moldan, B.: (Ne)udržitelný rozvoj, ekologie hrozba i naděje. Praha, Karolinum 2001, s. 32

² Ještě trocha skepse: Britský premiér Tony Blair v roce 2005 vyslovil obavu, zda se někdy ještě podaří sjednat dohodu podobnou kjótské, když se podle ní zatím nedaří emise ani stabilizovat, natož je snížit. Cílem by podle něj mělo být hledat cestu, která dovolí ekonomice růst, nevnučuje konkurenční nevýhody a umožňuje zavádění technologií nutných pro udržitelný rozvoj i v rozvojových státech, které jinak nejsou schopny ke snížení emisí dospět. Blair nevyloučil, že od kjótského režimu bude muset svět po roce 2012 ustoupit.

³ Hlaváček, J.: Světový summit o udržitelném rozvoji. Dostupno na: <http://www.env.cz/www/zamest.nsf/0/9e0074ece5009ceac1256c400022af0f?OpenDocument>.

z 0,33 % na 0,22 % HDP vyspělých zemí v roce 2001, konstatoval například summit.

Konference měla v obecnosti na programu pět klíčových témat - globalizaci, harmonizaci rozvoje a životního prostředí, chudobu a miléniové cíle rozvoje, model spotřeby a výroby, ochranu biodiverzity a přírodních zdrojů. Kvůli neochotě USA k ústupkům nebylo dosaženo výraznějšího a konkrétnějšího posunu v oblasti energetiky, především ve vztahu ke zvyšování podílu obnovitelných zdrojů energie a úspor energie; relativně dobrého výsledku bylo dosaženo v ochraně životního prostředí - padla dohoda o nezbytnosti zastavit do roku 2010 pokles biologické rozmanitosti.

Hlavní výstup summitu v Johannesburgu byl nazván „Implementační plán Světového summitu o udržitelném rozvoji.“ Dokument na jedné straně mapoval soudobou situaci, na druhé měl ukázat hlavní směry a způsoby, jak prohloubit implementaci Agendy 21 a dát nový impuls prosazování strategie udržitelného rozvoje.¹ V rámci Implementačního plánu bylo například dosaženo úspěchu v přijetí závazků týkajících se zvýšení dostupnosti pitné vody v rozvojových zemích; v oblasti zemědělství a rybolovu pak všichni účastníci přislíbili zastavit nešetrné využívání mořských zdrojů a vytvořit nová ochranná pásma pro mořskou faunu a flóru do roku 2015.

Důležitým přínosem Světového summitu o udržitelném rozvoji byl současně poukaz na komplexnost termínu udržitelný rozvoj. "Summit se bude týkat víc než jen

---

¹ Hlaváček, J.: Světový summit o udržitelném rozvoji. Dostupno na: <http://www.env.cz/www/zamest.nsf/0/9e0074ece5009ceac1256c400022af0f?OpenDocument>.

konkrétních otázek jako je chudoba nebo životní prostředí. Udržitelný rozvoj se týká vzájemného vztahu lidské společnosti a fyzického světa," uváděl oficiální web summitu před konferencí. Setkání zástupců 60 tisíc delegátů ze 178 zemí světa vposled formulovalo udržitelný rozvoj jako koncept stojící na třech vzájemně provázaných pilířích - ekonomickém, sociálním a environmentálním.

TROJÍ ROZMĚR TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

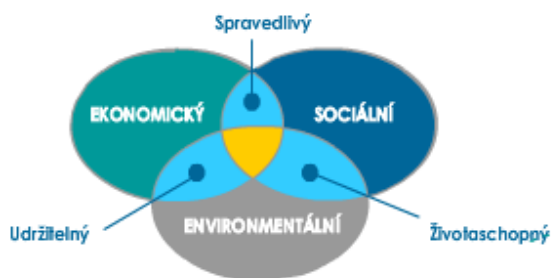
„Trojjedinost“ konceptu trvalé udržitelnosti ustavuje Deklarace z Johannesburgu, která doslova hovoří o „zpevnujících pilířích trvale udržitelného rozvoje - rozvoji ekonomickém, společenském rozvoji a ochraně životního prostředí na místní, regionální i globální úrovni.“^{1, 2}

Pojem „rozvoj“ se nově chápe nejen v ekonomickém duchu, ale ke slovu přicházejí i oblasti lidského rozvoje, ve smyslu posilování sociální spravedlnosti a rovnosti.

---

¹ The Johannesburg Declaration on Sustainable Development. (4 September 2002) Dostupno na: http://www.housing.gov.za/content/legislation_policies/johannesburg.htm.

² Již z Deklarace z Ria lze vyčíst myšlenku, že trvale udržitelný rozvoj představuje integraci čtyř základních komponent, a to: situace lidí jako jednotlivých osobností, společenských institucí, ekonomiky a životního prostředí, nicméně explicitně se o vícečetném kořeni TUR hovoří až v johannesburgském dokumentu.

Zdroj: EnwiWiki

Ačkoli neexistují přesná vymezení jednotlivých pilířů, dá se jejich význam shrnout do následujícího popisu.

Pro **ekologický pilíř** je určující vztah člověka a přírody. Tento kořen trvalé udržitelnosti je současně nejstarším - myšlenka ochrany přírodního prostředí se v lidské společnosti vyskytuje odnepaměti. Zatímco však společnosti lovecko-sběračské i zemědělské měly udržitelný charakter, byly součástí přírody, respektive jí byly rovnocennými partnery, dnešní průmyslová civilizace zaujala vůči celku přírody postavení dominantní.¹ Nikdy se z ní i přes snahy nemůže zcela vymanit, a je proto namístě začít hledat cestu k udržitelnému souladu člověka s přírodou. Toto v dnešním stavu předpokládá šetrné a správné využívání přírodních zdrojů, odpovědnost vůči jiným společnostem i příštím generacím, společná, ale rozdílná odpovědnost jednotlivých zemí světa či již zmiňovaný princip předběžné opatrnosti. V důsledku tak ekologický kořen trvalé udržitelnosti představuje výzvu ke snižování negativních dopadů lidských zásahů do přírody, omezování jejího znečištění nebo zastavení klimatických změn.

---

¹ Moldan, B.: (Ne)udržitelný rozvoj, ekologie hrozba i naděje. Praha, Karolinum 2001, s. 134

Ekonomický pilíř je založen na pojmu přírodního kapitálu. Koncept trvale udržitelného rozvoje překračuje tradiční ekonomické vymezení tím, že uznává význam přírodního kapitálu jako důležitého předpokladu a legitimního prvku ekonomické teorie i praxe.¹ Zjednodušeně řečeno má být přírodě přiznána nejen hodnota ale nově i cena - negativní i pozitivní externality musí být internalizovány, aby se trh stal skutečným funkčním trhem s respektem k přírodním hodnotám. Hodnota přírody, např. mimoprodukční funkce lesů, musí být oceněna, aby se mohla stát součástí nákladů, jež by vedly k jejímu šetření; pozitivní externality mohou být placenou veřejnou službou, negativní externality (znečištění) musí být zpoplatněny. Díky internalizaci externalit a daňové soustavě, v níž jsou daně přírodní zdroje trh přírodu chrání a hospodárněji využívá. V principu jde o naplnění tří jednoduchých podmínek stanovených bývalým ekonomem Světové banky Hermanem Dalym: intenzita využívání obnovitelných přírodních zdrojů nesmí přesáhnout rychlost jejich regenerace, intenzita využívání neobnovitelných zdrojů nesmí přesáhnout rychlost nalézání jejich obnovitelných náhrad a intenzita znečišťování nesmí přesáhnout asimilační kapacitu životního prostředí. Neboli co je ekologické, je ekonomické.²

Do ekonomického kořene patří současně výzva ke změně současných vzorců spotřeby; vývoj nových technologií, jež mohou až čtyřikrát méně zatížit životní prostředí a pomoci tak napravit to, co původní technologie a nešetrné výrobní

---

¹ Tamtéž, s. 135

² Rynda, I.: Udržitelný rozvoj. Dostupno na: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHV0HSB/\\$FILE/tur.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHV0HSB/$FILE/tur.pdf).

postupy způsobily; nutnost otevřeného ekonomického systému; spravedlivé podmínky mezinárodního obchodu; zvláštní zacházení s rozvojovými zeměmi.

Sociální, či sociálněpolitický **rozměr** představuje zřejmě nejproblematictější oblast. Je proto účelné rozdělit ji metodicky na rovinu jednotlivce a rovinu společnosti. V oblasti *rozvoje celé sociální sféry* se jedná zejména o zásadní podmínku uspokojení sociálních potřeb skutečně všech šesti miliard obyvatel planety, tedy především chudého geopolitického Jihu. Jde tedy o boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení, zasazování se o sociální spravedlnost a život v důstojnosti.

Ve sféře rozvoje *lidské osobnosti* jde především o zvyšování kvality života v nemateriálním slova smyslu. K takovým charakteristikám patří zdraví a pocit pohody jednotlivce, důstojné místo ve společnosti a sociální uznání, možnost svobodné volby směru a naplně vlastního života, příznivé životní prostředí a zabezpečení všech základních lidských a občanských práv a svobod, které obvykle zaručují ústavy demokratických států.

Základním předpokladem pro udržitelný rozvoj v sociální oblasti je demokratická společnost odpovědných občanů s rozvinutými prvky občanské společnosti, fungujícími institucemi zaručujícími demokratické procesy a právní stav.¹

Jednotlivé dimenze trvalé udržitelnosti - ekologická, ekonomická i sociální - si ponechávají svou autonomii a

---

¹ Moldan, B.: (Ne)udržitelný rozvoj, ekologie hrozba i naděje. Praha, Karolinum 2001, s. 136

spočívají na zavedených oborech jako je právo, ekonomie či sociální vědy, nicméně pro koncepci trvalé udržitelnosti je nadmíru podstatná jejich provázanost v základech. Jednotlivé pilíře se musí chápat jako součásti jediné stavby. Všechny samostatné disciplíny jsou obohaceny o nové důležité hledisko kontextovosti v rámci širšího celku. Udržitelnost pak především znamená harmonii rozvoje ve všech třech směrech a vyváženost mezi nimi. Jakákoli zásadnější změna v jedné z dimenzí koncepce trvale udržitelného rozvoje způsobí odezvu ve zbylých dvou oblastech. Z toho plyne současně důraz kladený na vazby mezi jednotlivými rozměry, na jejich rozhraní a vzájemné ovlivňování.

Definice třech pilířů trvalé udržitelnosti vedla současně k částečné redefinici pojmu. Zatímco klasická definice v podání zprávy Brundtlandové zdůrazňuje především etický rozměr, nově se uvádí méně přehledná, avšak přesnější definice v této podobě: **„Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických prostředků a technologií uspokojovat lidské potřeby, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů; v globalizovaném světě za současné kultivace sociálního kapitálu prostřednictvím redefinice sociálně-politických institucí a procesů na lokální, regionální i globální úrovni.“¹**

---

¹ Rynda, I.: Občan a životní prostředí, trvale udržitelný život, rozvoj a růst a otevřená liberální občanská společnost. In: Demokracie a ústavnost, Praha, Karolinum 1996

SILNÁ A SLABÁ UDRŽITELNOST

To, který z kořenů - ekologický, či sociální - státy upřednostňují závisí do jisté míry na postoji místních vlád vůči silné a slabé definici udržitelného rozvoje.¹

Slabá udržitelnost (weak sustainability) se zakládá na konceptu neoklasického ekonoma Roberta Solowa, který formuluje požadavek, abychom jednali tak, aby příští generace měla alespoň takovou životní úroveň, jakou má naše generace. Přírodní a lidmi vytvořený kapitál je podle Solowa vzájemně nahraditelný. Příštím generacím podle tohoto předpokladu postačí zachování objemu přírodního kapitálu jako celku, přičemž se předpokládá možnost plné vzájemné substituce jeho jednotlivých prvků. Český ekolog Bedřich Moldan k tomu dodává: „Zásadním rysem přírodního kapitálu je však skutečnost, že jeho prvky nejsou vzájemně nahraditelné.“²

Slabá udržitelnost dále předpokládá, že v budoucnu nedojde ke snížení celkové ekonomické hodnoty zdrojů i produktů z nich získaných, čili připouští, že z primárních neobnovitelných zdrojů je možné čerpat, pokud ovšem je vytvořena příslušná protihodnota (čerpání nesmí neprobíhat ztrátově). Takto získaný výrobek po skončení doby svého užívání musí být beze zbytku zrecyklován, aby nedocházelo ke ztrátám.

---

¹ Lapka, M.; Cudlínová, E., 2008: How long is the history of sustainable development? Invited paper. Rome, 22-24 May 2008. COST action A35, PROGRESSORE, "Property rights to land, social structures, environment and sustainable development from the Middle Ages to the 20th century, s. 9

² Moldan, B.: Sedmnáct (velmi zhuštěných) tezí o udržitelném rozvoji. Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/Osoby/Moldan/Publikace/t126.htm>.

Silná udržitelnost (strong sustainability) naproti tomu nahlíží na součásti přírodního kapitálu jako nenahraditelné. Jde jí o zachování nejen celkového objemu, ale naprosto všech jednotlivých součástí přírodního kapitálu. Vyžaduje nesnižující se hodnotu zdrojů, jinými slovy tedy princip silné udržitelnosti umožňuje čerpat jen obnovitelné zdroje, neobnovitelné jako zdroj vůbec neuvažuje.

Takováto podoba udržitelnosti se v dohledném horizontu nepovažuje za proveditelnou, reálný požadavek udržitelnosti ani takto striktní není, nicméně přesto je blíže „silné“ než „slabé“ udržitelnosti.¹

---

¹ Moldan, B.: Sedmnáct (velmi zhuštěných) tezí o udržitelném rozvoji. Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/Osoby/Moldan/Publikace/t126.htm>

5. KAPITOLA: TRVALÁ UDRŽITELNOST A ENVIRONMENTÁLNÍ HODNOTY

K sociálnímu koření, resp. k jeho duchovní rovině, náleží celá oblast lidských hodnot vedoucích k principu trvalé udržitelnosti. Nutnost změny hodnotové orientace u lidí zdůrazňují mnozí ekologičtí myslitelé jako klíčový faktor v přechodu ke konceptu trvalé udržitelnosti.

Vedle úcty k přírodě a k životu ve všech jeho formách jsou základními environmentálními hodnotami, které zrcadlí především původní mravní odpovědnost, *uvědomělá skromnost a výběrová náročnost*. První jmenovaná znamená vědomou vůli odřící si všechno, co nutně nepotřebujeme. „*Uvědomělá skromnost je základem **změn vzorců spotřeby a výroby**; svět, který odmítl pasivní kolotoč konzumu, nenasytné a nenasytitelné touze spotřebovávat víc a víc, je tím nejen šetrnější k přírodě, ale i zdravější a díky bohatšímu osobnímu prožitku a zkušenosti i bohatší (tzv. **skutečné bohatství národů** - *the real wealth of nations*).*“¹

Výběrová náročnost pak představuje komplementární hodnotu k uvědomělé skromnosti. Ivan Rynda ji popisuje jako právo na užívání lidského důmyslu a jeho produktů všude tam, kde skutečně umožňují a podporují naplnění lidského úkolu, totiž sebezdokonalování a naplňování dobra. Jinak řečeno, vášnivý cyklista si může dopřát kvalitní drahé vybavení a malíř nemá povinnost malovat dětskými vodovkami. „Měřítkem je aktivita, tvorba, nikoli vlastnění předmětů, ale jejich užívání

---

¹ Rynda, I.: Co je a co není trvale udržitelný rozvoj. Dostupno na: <http://rynda.zeleni.cz/2214/clanek/co-je-a-co-neni-trvale-udrzitelny-rozvoj/>.

pro zdokonalování sebe sama i společenství, jehož jsem členem. Čím více si dovedu odepřít zbytečného, tím větší právo mám na dobré vybavení, je-li k užítku; a naopak: čím víc na jedné straně žádám, tím víc bych si měl dokázat odřeknout.“¹

V rámci přijaté pokory by lidé současně měli důsledně praktikovat princip *předběžné opatrnosti*, který je zahrnut současně v environmentálním pilíři. Tento princip je formulován i legislativně, například v článku 15 Deklarace z Ria de Janeiro a zní: „Státy musí za účelem ochrany životního prostředí přijímat podle svých schopností preventivní přístupy. Tam, kde hrozí vážná nebo nenapravitelná škoda, nesmí být nedostatek vědecké jistoty zneužit pro odklad účinných opatření, která by mohla zabránit poškození životního prostředí.“

V **českém prostředí** věnoval zvláštní pozornost problematice hodnot v rámci trvale udržitelného rozvoje mezi jinými Josef Vavroušek. Poukazoval zejména na nutnost ideové změny v samotných lidech při přestupu na trvalou udržitelnost. „Podmínkou pro přiblížení ideálům trvale udržitelného rozvoje lidské společnosti a zachování bohatství přírody na naší Zemi je prosazování *lidských hodnot*, které jsou s těmito ideály slučitelné.“² Hodnoty pak podle Vavrouška představují klíčový nástroj pro pochopení lidského jednání, jsou to pro něj jakási obecná kritéria,

---

¹ Rynda, I.: Ochrana přírody a životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj. Dostupno na: <http://rynda.zeleni.cz/2139/clanek/ochrana-prirody-a-zivotniho-prostredi-a-trvale-udrzitelny-rozvoj/>.

² Vavroušek, J.: Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In: *Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého Olomouc 1993, s. 97

kteřá lidé používají při hodnocení situace a rozhodování.¹ Hodnoty slučitelné s trvale udržitelným způsobem života obecně naplňují ideály humanismu a úcty k životu a přírodě. Jejich proměnu shrnuje v několika bodech:

1) místo extrémního kolektivismu nebo naopak individualismu a sobectví → sebevědomí každého jednotlivce založené na možnosti svobodného rozhodování, spojené s vědomím *sounáležitosti* každého člověka, s kolektivem i lidskou společností jako celku, důraz na *solidaritu* a *altruismus*

2) namísto hédonismu a maximalizace spotřeby hmotných statků důraz na kvalitu života, *uvědomělou skromnost*, *odřikání* si zbytných věcí

3) místo kořistnického vztahu k přírodě *vědomí sounáležitosti* s přírodou, *úcta k životu* ve všech jeho formách i k přírodě jako celku

4) namísto přeceňování rozsahu a hloubky našich znalostí, jednostranného důrazu na racionalitu bychom se měli vyvarovat všech činností, jejichž případné negativní důsledky nemůžeme s vysokou pravděpodobností posoudit (*předběžná opatrnost*) a doplnit racionální přístup *intuicí*, *citem*

5) jednostranné zdůrazňování soutěživosti jako motoru vývoje obohatit o *kooperaci* v zájmu dosažení vyšších společných cílů

---

¹ Vavroušek, J.: Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In: Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého Olomouc 1993, s. 93

6) místo netolerance k názorům jiných, nesnášenlivosti, řešení problémů silou → vzájemná *tolerance*, snaha o *vcítění*, řešení problémů jednáním

7) vyvarovat se upřednostňování krátkodobých zájmů před zájmy dlouhodobými a trvalými, života na úkor budoucích generací → vědomí dlouhodobých důsledků lidských činností, *odpovědnost* vůči budoucím generacím

Deklarace tisíciletí, konkrétní výčet kýžených hodnot

Problematikou hodnot spojených s trvalou udržitelností se zabývá řada světových dokumentů. Jsou to například Deklarace z Ria či Agenda 21, oba dokumenty však zahrnují hodnoty k trvalé udržitelnosti pouze implicitně. Do popředí proto v této souvislosti vystupuje dokument **Deklarace tisíciletí**. Millennium Declaration je rezoluce Spojených národů, převzatá k osmému plenárnímu setkání Summitu Tisíciletí z 8. září 2000 s osmi hlavními vývojovými cíly.¹

Dokument stanovuje mezinárodnímu společenství poprvé explicitně „základní hodnoty“ vztažené k trvale udržitelnému

---

¹ Česká republika se společně s dalšími 190 státy v tomto dokumentu zavázala splnit do roku 2015 tzv. **Rozvojové cíle tisíciletí - Millennium Development Goals**, které by měly zásadně změnit podobu dnešního světa. Mezi tyto cíle patří: odstranit extrémní chudobu a hlad; dosáhnout základního vzdělání pro všechny; snížit dětskou úmrtnost; zlepšit zdraví matek; bojovat s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi; zajistit udržitelný stav životního prostředí; budovat světové partnerství pro rozvoj. Pozdější zpráva **Zhodnocení ekosystému za tisíciletí** (Millennium Ecosystem Assessment), na které pracovalo 1300 vědců z 95 zemí světa, bohužel konstatuje, že člověk narušil světové ekosystémy natolik, že možná nebude možné vytyčené cíle naplnit. Zpráva dále konstatuje, že způsob, jímž společnost získává své zdroje, už vyvolala nenapravitelné změny, které poškozují přírodní procesy potřebné pro přežití života na planetě Zemi, což ochromí úsilí odstraňovat hlad, chudobu a zlepšovat zdravotní péči.

rozvoji. Mezi ně patří svoboda, rovnost, sounáležitost, tolerance, respekt k přírodě a sdílená odpovědnost.¹

Charta Země jako ztělesněné principy koncepce trvale udržitelného rozvoje

Zvláštní význam má pak zejména **Charta Země**, dokument, jež bývá někdy prezentován jako ztělesnění soustavy hodnot pro trvalou udržitelnost. Chartu začali připravovat delegáti už během summitu v Riu. Tehdy se však ukázalo, že na podobný dokument nenazrál ještě správný čas a k oficiálnímu uvedení Charty Země došlo až 29.června 2000 v Paláci míru v Haagu. Dokument je v obecnosti deklarací základních principů budování spravedlivé, udržitelné a mírové globální společnosti v 21. století. Má ambici vdechnout lidem nový smysl globální vzájemné závislosti a sdílené odpovědnosti za blahobyt lidstva i širšího živoucího světa. V Chartě Země je kladen zvláštní důraz na environmentální výzvu světa, nicméně etická vize dokumentu uznává, že ochrana životního prostředí, lidská práva, spravedlivý rozvoj lidstva a mír jsou vzájemně závislé a nedílné. Poskytuje tak nový rámec k přemýšlení o těchto otázkách i k jejich řešení. Výsledkem je proto velmi široké pojetí toho, co tvoří udržitelný rozvoj.

Mezi hlavní principy, k jejichž dodržování dokument přímo vyzývá patří: *úcta a péče o společenství života, ekologická neporušenost, sociální a ekonomická spravedlnost, demokracie, nenásilí a mír*. K nezávaznému dokumentu, který

---

¹ Kates, R. W.; Parris, T. M.; Leiserowitz, A. A.: What Is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice, Dostupno na: <http://www.environmentmagazine.org/Editorials/Kates-apr05-full.html>

formuluje jakousi globální etiku, se od jeho vydání přihlásilo přes třináct tisíc jednotlivců a organizací.

Velký přechod k růžovému životu po roce 2050

Otázka hodnot při přechodu ke koncepci trvale udržitelného rozvoje figuruje jako bazální také v modelech Velkého přechodu (Great Transition), které vypracovala skupina vědců (Global Scenario Group) v letech 1995 až 2002. Civilizace se podle odborníků dostává do tzv. planetární fáze, ve které proběhne přestavba sociálních hodnot. Nové hodnoty pro globální společnost mají zejména po roce 2050 představovat odklon od materialismu a touhy po vlastním prospěchu k pojmům jako jsou kvalita života, lidská solidarita a ekologická citlivost.

V budoucnosti Velkého přechodu se podle vědců již kvalita života nebude poměřována bohatstvím, ale *naplněním*. Lidské bytosti se spojí v solidaritě s aspiracemi a potřebami lidí jak v prostoru tak v čase; příroda bude nakonec ceněna nejen jako dárce všeho, co vše živé ke svému životu potřebuje, ale stejně tak se stane předmětem nezměrného obdivu a potěšení. Pojem „rozvoj“ pak po roce 2050 bude údajně chápán v novém intencích. Jeho měřítkem již nebude množství statků a služeb, nýbrž úroveň lidského vědění, tvořivost a pocit seberealizace.¹

Jak je zřejmé, obecně trvalá udržitelnost nabádá k preferenci *nemateriálních* hodnot na úkor materiálních.

---

¹ Kates, R. W.; Parris, T. M.; Leiserowitz, A. A.: SUSTAINABILITY VALUES, ATTITUDES, AND BEHAVIORS: A Review of Multinational and Global Trends. Dostupno na: http://environment.yale.edu/leiserowitz/pubs_assets/AttitudesSustainDevelop.pdf.

Nový systém hodnot má vytvářet bohatý a pestrý život při zajištění rozvoje autentické a autonomní lidské osobnosti, která vědomě potlačuje všechny špatné a rozvíjí dobré vlastnosti, které jsou jí dány. Implikuje skutečně vyšší kvalitu života, který není založen na spotřebě vedoucí k odcizení, ale na vlastním aktivním a tvořivém přístupu ke světu, a to především na podkladě paradigmatu uvědomělé skromnosti. „Lidské potřeby je možné při stálé velikosti populace uspokojit; cílem však již nemá být trvalý kvantitativní (ekonomický) růst, ale kvalitativní rozvoj, **vyšší kvalita života.**¹

Celá myšlenka trvalé udržitelnosti je s problematikou lidských hodnot provázána ještě úžeji. „Musíme si uvědomit, že pojem nemá plně objektivní základ daný nezávislým vědeckým poznáním. Nejde o žádnou ‘pravdu’ typu přírodovědeckých faktů nebo zákonů. Naopak, je to pojem normativní, má úzký vztah k lidským hodnotám,“ uvádí Bedřich Moldan. Na jedné straně koncept implikuje určitou snahu po univerzální změně lidských hodnot, na druhé si však uvědomuje rozmanitost v chápání smyslu a cíle trvalé udržitelnosti v závislosti na mnoha faktorech. Rozhodující roli hrají především kulturní a historické tradice. Zcela jiné mají příslušníci zemí ovlivněných křesťanskou tradicí a jiné lidé z asijských zemí, s tradicí východních náboženství nebo islámu.

Stejně významné jsou základní přírodní podmínky dané společností. Obyvatelé mořských ostrovních států mají jiný systém hodnot než lidé žijící v horách a opět zcela jiný

---

¹ Rynda, I.: Udržitelný rozvoj. Dostupno na: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHV0HSB/\\$FILE/tur.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHV0HSB/$FILE/tur.pdf).

mají obyvatelé deštných pralesů nebo arktických ledových pustin. Nezanedbatelná je i hustota obyvatelstva. Důležité je také, jak je která země bohatá, a jak je bohatství rozloženo. Právě bohaté země mají mnohem větší tendenci přikládat důležitost takzvaným **postmateriálním hodnotám**, do jejichž kategorie se myšlenky trvalé udržitelnosti řadí, a které neříkají skoro nic obyvatelům nejchudších států nebo i chudým obyvatelům států bohatých.

Významným faktorem je dále sociální a politické uspořádání společnosti. Moderní demokratické státy se v tomto směru naprosto zásadně liší od tradičních společností uspořádaných hierarchicky. Klíčový význam má také ekonomický systém dané země a celková ekonomická situace. Zcela zvláštní situaci mají pak ty země, jejichž bohatství je založeno na vývozu některého významného přírodního zdroje jako například ropy.¹

Přes všechny tyto rozdíly se světovému společenství podařilo shodnout se na určitém minimálním obsahu termínu trvale udržitelný rozvoj, jehož vymezení je v podstatě dáno celým obsáhlým textem Agendy 21, ve stručné verzi v Deklaraci z Ria a dalších dokumentech, o kterých jsem výše referovala.

Konzumerismus – jeden z úhlavních nepřátel trvalé udržitelnosti

Hodnoty trvalého rozvoje se řadí, jak jsem již zmínila, do kategorie postmateriálních. Ty brojí zejména proti globální formě konzumu, jež se uchytila v západní

---

¹ Moldan, B.: Trvale udržitelný rozvoj a informace. Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/osoby/Moldan/moldan1.htm>.

společnosti od dvacátých let 20. století. „Po tisíciletí připadalo lidem samozřejmé, že budou mít a chtít jen tolik, kolik měli jejich předkové. Dnes nám připadá samozřejmé chtít a mít víc, než měla předešlá generace,“ konstatuje Erazim Kohák.¹ Konzum je nově přístupným všem lidem bez výjimky (samozřejmě stále hovoříme o bohatších zemích Severu). Lidé chápou konzum jako cestu k blahobytu ve všech významech tohoto slova. Opět řečeno s Erazimem Kohákem: „Průměrný občan zemí evropského dědictví žije v přesvědčení, že má na štěstí nárok, ne-li přímo právo – a je přesvědčen, že toto právo mu zaručí právě správný nákup.“²

Manipulativní charakter reklamy, která vytváří falešný dojem potřeb, nás vábí na hesla jako je „hebkost“ a „dokonalá spokojenost“, ve skutečnosti, však v lidech spouští nekonečný koloběh nesplnitelných tužeb. Ideu nikdy nekončícího pokroku se tak ve formě touhy po stále nových a lepších věcech a zážitcích podařilo dokonale vrýt do lidských myslí a roztáčet tak spirálu ekonomického růstu závislého na spotřebě do závratných výšin.

Ve společnosti jako by se dal nalézt přímo jakýsi konzumentský reflex. Étos společnosti zkrátka vyhlašuje: Cítíš-li se špatně, jez! Konzumentský reflex současně předpokládá, že sklíčenost se projevuje jako pocit prázdnoty, chladu, ochablosti – že je zde potřeba naplnit se teplými, vydatnými, vitálními věcmi. Samozřejmě to nemusí být jídlo, co způsobí, že se budeme cítit uvnitř šťastni. Pro konzumerismus 20. století je příznačný zejména pohyb a

---

¹ Kohák, E.: Zelená svatozář. Praha, Slon 1998, s. 20

² Tamtéž, s. 21

neustálá změna. Konzumenti jsou pak především sběrači požitků.

Právě nekonečný nárok v konečném světě je kořenem soudobé ekologické krize. Ekonom Kenneth Boulding kdysi příznačně pronesl: „Pokud někdo zastává názor, že na prokazatelně omezené planetě lze provozovat neomezený ekonomický růst, je to dozajista šílenec, anebo ekonom.“ Opačný způsob života vůči konzumerismu představuje výše zmiňovaná dobrovolná skromnost.

Svět a globalizace

Stav světa je v současnosti popisován nejčastěji v termínech procesů, jež nazýváme globalizačními. V jejich rámci dochází k propojování lokální, regionální a globální světové úrovně.

Svět se v posledních dvou staletích proměnil v jedno velké společně obývané území, v jediný sociální systém a procesy odehrávající se v lokálních podmínkách tak ovlivňují život mnoha dalších lidí na zbytku zemského povrchu. Lidé světové společnosti jsou na sebe čím dál tím více vzájemně závislí a právě o této rostoucí závislosti se hovoří jako o globalizaci.

Éra globalizace přichází s přeměnou tradiční společnosti ve společnost kapitalistickou, přičemž hlavní roli v této přeměně sehrála radikální proměna instituce trhu. Zatímco v tradiční společnosti nehrál trh v ekonomickém životě určující roli, neboť základním principem tradiční ekonomiky bylo produkovat pro vlastní potřebu, nikoli pro směnu, ve společnosti moderní je do tržního mechanismu zahrnuto vše

- včetně lidské práce a přírody. Jednotlivé trhy v tradičním prostředí jsou izolované a vtahují do směny pouze malou část dostupných výrobků, v moderní éře se oddělené trhy propojují a vytváří komplexní seberegulující se tržní systém, který začíná pronikat do celého společenského systému hodnot, kultury i lidských představ o sobě samých, jak jsem popisovala již v celé práci.

Moderní tržní systém vše podřídil mechanismu tvorby cen na základě vztahu nabídky a poptávky, a je to právě on, kdo určuje povahu, resp. kdo sám tvoří lidské potřeby, nikoli naopak. V kapitalismu se současně mění sociální uspořádání - stavovskou společnost střídá třídní a s ní přichází na řadu i nová verze legitimace sociálních nerovností. Je jí nastolení kompenzačního masového konzumu, který se však stává zdrojem obrovských globálních problémů. Euroamerická civilizace bohužel neustále ve svém kulturním dědictví předává svým členům potřebu hromadit majetek s cílem dosáhnout co nejvyšší společenské prestiže a tento nenasytný vzorec spotřeby s úspěchem šíří i do dalších oblastí. Právě globální změna těchto konzumeristických návyků je však pro světlé zítřky celé zeměkoule určující.

Jev globalizace lze nazírat z jeho lepší i horší stránky. Z negativních vlivů globalizace lze jmenovat především masovost a rychlé tempo růstu dopravy. V Evropě spotřebuje doprava 30% veškeré energie a počítá se s dalším zvyšováním. Celkové množství energie spotřebované na dopravu vzrostlo mezi léty 1985-1996 o více než 40%, přičemž nebylo zaznamenáno žádné zlepšení energetické účinnosti. Doprava se v posledku stává vůbec nejvýznamnějším činitelem zátěže životního prostředí. Zatímco objemy průmyslových emisí ve vyspělých zemích v posledních letech stagnují, či dokonce

klesají, nárůst znečištění životního prostředí v důsledku stále intenzivnější automobilové, ale také letecké, dopravy celosvětově rok od roku stoupá. Přesunující se rostoucí objemy surovin a zboží na stále větší vzdálenosti představují přesný opak toho, co by si žádal trvale udržitelného rozvoj. Ten volá po materiálním odlehčení ekonomiky a zejména lokalizaci trhu.

Dalším negativním jevem spojeným s globalizací je nadměrná exploatace zdrojů, které jsou snadno dostupné, což může vést až k překročení únosné kapacity místního prostředí (zvláště pak u zdrojů obnovitelných). Významným negativním aspektem globalizačního procesu je pak prudké snižování biologické i kulturní rozmanitosti. Příčinu můžeme nalézt v chybějícím spojení mezi globálním a lokálním.

Jedním z nejpálčivějších problémů globalizujícího se světa je však rostoucí *propast mezi chudobou Jihu a blahobytem Severu*. Velkým problémem v této oblasti je počet obyvatel - zatímco vyspělé země Severu svůj populační stav takřka stabilizovaly (jejich přírůstek činí pouze 0,3% ročně a je dán z velké části migrací), rozvojové země vykazují přírůstek v průměru 1,7% ročně. Výrazné přelidnění působí v mnoha oblastech Jihu obrovské problémy, především se zásobami pitné vody a celkových základních hygienických podmínek pro důstojný lidský život. Rozvinuté ekonomiky s pouhými 20 % světové populace přitom spotřebovávají 80 % světových zdrojů, z čehož velká část zdrojů pochází ze zemí rozvojových. Stejně tak spotřeba na osobu v průmyslových státech za posledních 25 let trvale stoupala zhruba o 2,3% ročně, zatímco průměrná africká domácnost dnes spotřebovává o 20% méně než před 25 lety. Současně je ve velké míře do rozvojových zemí soustředěno odlesňování. Polovina dřeva

a téměř tři čtvrtiny papíru jsou přitom využívány v průmyslových zemích.

Jako zřejmě nejpozitivnější přínos globalizace je spatřován rychlý růst komunikace a šíření informací. Až v naší době došlo k tak ohromnému rozšíření poznávacích možností "obyčejných lidí", díky čemuž došlo k rozsáhlému růstu transparentnosti veškerých jednání či transakcí kdekoli ve světě. Jednoznačně se tak přispívá ke zvyšování ekologického uvědomění i odpovědnosti, tedy environmentálních hodnot, u velkých průmyslových podniků i jednotlivců, kteří si zesíleně uvědomují vzájemnou závislost všech lidí a světových národů. Současně také došlo k významnému zlepšení ve spolehlivosti veškerých informací.

V globalizovaném světě, kde i slabý větřík může na druhém konci světa způsobit velké neštěstí, zvláště vyvstává důležitost *preventivního principu a anticipativního myšlení*.

Negativní stránkou optimistického pohledu spojeného s technologickým pokrokem je stále širší množina potenciálních katastrof, které mohou být případně iniciovány nejen zlým úmyslem, ale i nedbalostí či opomenutím. Zásadním problémem se tak stávají teoretické hypotézy, které sice s velmi malou, ale nenulovou pravděpodobností připouštějí, že určité typy experimentů či jiných lidmi ovlivňovaných procesů, mohou vést až ke katastrofickým důsledkům pro lidskou civilizaci, život, přírodu či celou planetu.¹

---

¹ Svatoš, M.: Mezní souvislosti globalizace. Dostupno na: www.agris.cz/etc/textforwarder.php?iType=2&iId=152609.

Lidský smysl globalizace

Z jiného pohledu se na téma globalizace dívá filosof Erazim Kohák. Ptá se po zkušenostním určení, tedy jak globalizační procesy zakoušíme coby fenomén. „O globalizaci můžeme hovořit tehdy, když útulnou, intimní známost *domova* narušují cizí prvky - a když tyto prvky přestávají být výrazně *cizí* a po celém světě svých životů nalézáme prvky známého.¹ Globalizace se v tomto světle jeví jako otevírání místního světa a přibližování světa vzdáleného. Valnou měrou se toto děje v důsledku masové přepravy lidí o celém světě, která s sebou nese již zmiňované těžké důsledky pro přírodu a čerpání jejích zdrojů. I přes další dnes již nezpochybnitelná negativa, která s sebou globalizační procesy nesou, nemáme podle Koháka dnes na vybranou. Problémy, se kterými se současná civilizace potýká, dávno dosáhly globálních rozměrů a vyžadují si tak i globální řešení. „Globalizuj, nebo zahyneš!“ - taková je dnešní skutečnost.

Smysl globalizace pak Kohák spatřuje v kompenzaci lidské touhy po rozletu na straně jedné a potřebě bezpečí na straně druhé - potřeby volnosti a principiální otevřenosti versus potřeby náležení, *domova*. Teprve s tímto pochopením vyvstává podstava globalizačního fenoménu coby odrazu dvojznačného lidského údělu neustálého vyrovnávání potřeby svobody a volnosti.²

---

¹ Kohák, E.: Globalizace: O lidský smysl nelidského fenoménu. In: Filosofický časopis, ročník 56/2008, č. 6, s. 911

² Tamtéž, s. 918

V dnešním světě však zvláště vyvstává důležitost druhé stránky svobody odpovědnost. Ta předpokládá, že nenecháme bujet světové globalizační procesy bez kontroly. „*Tak jako je představivost nekonečná, je nekonečné i pokušení neomezeného růstu.*“¹ Dnešním globálním úkolem je identifikovat skutečné potřeby a zabezpečit je na takových úrovních spotřeby, které budou trvale udržitelné.

---

¹ Kohák., E.: Globalizace: O lidský smysl nelidského fenoménu. In: Filosofický časopis, ročník 56/2008, č. 6, s. 916

Závěrem

Svět v posledních desetiletích stojí na zásadní křižovatce. Buď bude pokračovat v kurzu, který mu vnuklo osvícenství a bude se nadále pokoušet o plynulý hospodářský růst, který však v omezeném prostředí nemá dlouhodobé vyhlídky, anebo se přikloní k omezení vlastního blahobytu a nastoupí cestu trvalé udržitelnosti. Státy Severu se již k hodnotám trvalé udržitelnosti většinou otevřeně přihlásily a včlenily je do svých legislativ. Praxe není jistě vždy růžová, nicméně můžeme snad říci, že věci jsou zde alespoň na dobré cestě. S většími obavami musíme hledět na vývoj v tzv. druhém a třetím světě. Jejich společnosti teprve aspirují na stupeň technologického rozvoje Západu, aniž by jim ekologická ohrožení z toho plynoucí příliš zatěžovala mysl.

Koncept trvale udržitelného rozvoje není a nechce být ideologií, nemá být novým opiem lidstva, přesto by posláním západních států nyní mělo být šíření postmateriálních hodnot mezi něž patří uvědomělá skromnost či výběrová náročnost. Trvalá udržitelnost postuluje nové směřování lidské společnosti při spatřování štěstí v naplňování kulturních, estetických, etických hodnot.

Výzvou svého druhu může být soudobá světová finanční krize. Pohlédneme-li na ni zblízka, zjistíme, že v krizi je zejména spotřeba - konzumní ekonomice, na které je hospodářství bohatých států založeno, „spadl řemen“ a urgentně se hledá způsob, jak celý stroj uvést znovu v pohyb. To je na jedné straně samozřejmě trpká rána pro naivní přesvědčení o trvale udržitelném rozvoji jako

hlavní ekonomické myšlenky euroamerické civilizace. Na straně druhé by však krize mohla s náležitým důrazem poukázat na skutečnou neudržitelnost toho, čemu říkáme rozvoj, a naopak dostat do popředí zájem o nekonzumní hodnoty.

Lidská svoboda může v tomto pohledu zdánlivě utrpět, neboť v rámci uskromňování by se jistě zúžila šíře ekonomických voleb. Pochopíme-li však lidskou svobodu v jejím neredukovaném významu v symetrii s odpovědností za vše živé i neživé, co tvoří a jednou bude tvořit náš svět, můžeme udržitelný způsob života vnímat jako zásadní obohacení.

Summary:

It is now evident that the current ecological crisis rise from the western approach to what is considered to be a "development". Increasing production and consumption of all kinds of material goods has been considered as a proof of prospering and happy society for several last centuries.

The approach was established during the period of the European Enlightenment which gave birth to the belief of human exceptionality. No more God or natural powers but a man and his interests have ruled the world since then.

Social sciences adored the conception of never ending progress until the 20th century. But increasing population and its needs started to endanger the environment and a stability of world ecosystems around that time. The ecological crisis was suddenly reflected among both natural and social sciences and it was obvious that we needed a brand new approach which would substitute the idea of economical progress in a way.

The sustainable development concept has taken this part since 70's. It emphasizes non-materialistic values such as shared responsibility, solidarity, tolerance or equality. These values become even more up to date nowadays during the financial crisis.

POUŽITÁ LITERATURA:

- Bartoš, M.:** *Prognózy a scénáře možného vývoje*. Dostupno na: fzp.ujep.cz/~Pokornyr/01_Materialy/1KREK/Prednasky/KREK_07.ppt. Leden 2009
- Condorcet, J. A. de:** *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*. Praha, Academia 1968
- Descartes, R.:** *Meditace o první filosofii*. Praha, Oikoymenh 2001
- Diderot, D.:** *Výbor z díla*. Praha, Svoboda 1990
- Eliade, M.:** *Mýtus o věčném návratu*. Praha, Oikoymenh 1993
- Giddens, A.:** *Sociologie*. Praha, Argo 1999
- Hlaváček, J.:** *Světový summit o udržitelném rozvoji*. Dostupno na: <http://www.env.cz/www/zamest.nsf/0/9e0074ece5009ceac1256c400022af0f?OpenDocument>. Prosinec 2008
- Jonas, H.:** *Princip odpovědnosti*. Praha, Oikoymenh 1997
- Kára, J.:** *Udržitelný rozvoj jako klíčový princip v rozvojových strategiích mezinárodního společenství. K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce*. Praha, Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí 2002
- Kates, R. W.; Parris, T. M.; Leiserowitz, A. A.:** *SUSTAINABILITY VALUES, ATTITUDES, AND BEHAVIORS: A Review of Multinational and Global Trends*. Dostupno na: http://environment.yale.edu/leiserowitz/pubs_assets/AttitudesSustainDevelop.pdf. Listopad 2008

Kates, R. W.; Parris, T. M.; Leiserowitz, A. A.: *What Is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice*. Dostupno na: <http://www.environmentmagazine.org/Editorials/Kates-apr05-full.html>. Listopad 2008

Keller, J.: *Až na dno blahobytu*. Praha, EarthSave 2005

Keller, J.: *Dějiny klasické sociologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2005

Keller, J.: *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha, G plus G 1995

Keller, J.: *Sociologie a ekologie*. Praha, SLON 1997

Keller, J. : *Teorie modernizace*. Praha, SLON 2007

Keller, J.: *Úvod do sociologie*. Praha, SLON 1999

Kohák, E.: *Antropocentrismus a ekologie* (přednáška z úvodu do etiky). Dostupno na: http://ufar.ff.cuni.cz/2003/kohak/kohak_etika_30iii04.pdf. Leden 2009

Kohák, E.: *Globalizace: O lidský smysl nelidského fenoménu*. In: Filosofický časopis, ročník 56/2008, č. 6, s. 909 - 919

Kohák, E.: *Zelená svatozář*. Praha, Slon 1998

Kohák, E.: *Zorným úhlem filozofa. Vybrané články a přednášky z let 1992 – 2002*. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 2004

Kolektiv autorů: *Agenda 21*. Praha, Ministerstvo životního prostředí 1998

Kolektiv autorů: *Závod s časem*, Praha, MŽP/ Torst 1996

Lapka, M.; Cudlínová, E.: *How long is the history of sustainable development?* Invited paper. Rome, 22-24 May 2008. COST action A35, PROGRESSORE, "Property rights to land, social structures, environment and sustainable development from the Middle Ages to the 20th century"

Lejbin, V. M.: *Římský klub a jeho ideje.* Praha, Svoboda 1985

Meadows, D. H.; Meadowsová D. L.; Randers, J.: *Překročení mezí.* Praha, Argo 1995

Meadows, D. H.; Meadows, D. L.; Randers, J.; Behrens, W.W.: *The Limits to Growth.* New York, Universe Books 1972

Moldan, B.: *Indikátory trvale udržitelného rozvoje – Svazek 2.* Praha, Ministerstvo životního prostředí 1996

Moldan, B.: *(Ne)udržitelný rozvoj, ekologie hrozba i naděje.* Praha, Karolinum 2001

Moldan, B.: *Sedmnáct (velmi zhuštěných) tezí o udržitelném rozvoji.* Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/Osoby/Moldan/Publikace/t126.htm>. Prosinec 2008

Moldan, B.: *Trvale udržitelný rozvoj a informace.* Dostupno na: <http://www.czp.cuni.cz/osoby/Moldan/moldan1.htm>. Prosinec 2008

Nátr, L.: *Rozvoj trvale neudržitelný.* Praha, Karolinum 2005

Palouš, R.: *Světověk.* Praha, Vyšehrad 1990

Petříček, M.: *Úvod do (současné) filosofie.* Praha, Herrman & synové 1997

Rynda, I.: *Co je a co není trvale udržitelný rozvoj.* Dostupno na: <http://rynda.zeleni.cz/2214/clanek/co-je-a-co-neni-trvale-udrzitelny-rozvoj/>. Leden 2009

Rynda, I.: *Občan a životní prostředí, trvale udržitelný život, rozvoj a růst a otevřená liberální občanská společnost.* In: Demokracie a ústavnost, Praha, Karolinum 1996

Rynda, I.: *Ochrana přírody a životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj.* Dostupno na: <http://rynda.zeleni.cz/2139/clanek/ochrana-prirody-a-zivotniho-prostredi-a-trvale-udrzitelny-rozvoj/>. Leden 2009

Rynda, I.: *Udržitelný rozvoj.* Dostupno na: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHV0HSB/\\$FILE/tur.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHV0HSB/$FILE/tur.pdf). Leden 2009

Svatoš, M.: *Mezní souvislosti globalizace.* Dostupno na: www.agris.cz/etc/textforwarder.php?iType=2&ild=152609. Leden 2009

Ševčík, O.: *Architektura, historie, umění.* Praha, Grada Publishing 2002

Toffler, A.: *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky.* Praha, Dokořán 2001

Toffler, A.: *Šok z budoucnosti.* Praha, Vydavatelství a nakladatelství Práce 1992

Tretera, I.: *Nástin dějin evropského myšlení.* Praha a Litomyšl, Paseka 2002

Vavroušek, J.: *Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života.* In: Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého Olomouc 1993

ZDROJE Z INTERNETU:

Informace o životě a díle Jana Amose Komenského.

<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komens.html>

Obsah Charty Země.

<http://www.env.cz/www/zamest.nsf/5eafc5e970f63e14c1256c5500784c48/a737306fa823fb6dc1256a09003739a7?OpenDocument>

Obsah Johannesburgské deklarace.

http://www.housing.gov.za/content/legislation_policies/johannesburg.htm

Uživatel stvrzuje svým podpisem, že v případě použití obsahu této diplomové práce ji uvede v seznamu literatury a bude citovat části obsahu podle všeobecných pravidel.

Datum	Jméno uživatele	Pracoviště	Podpis